

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О. Повідайчик, Р. Козубовський

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ
(навчально-методичний посібник для студентів суміжних спеціальностей,
які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи)

Ужгород – 2018

УДК 371.134: 364

Повідайчик О., Козубовський Р. Соціальна робота: вступ до спеціальності: навчально-методичний посібник для студентів суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи. Ужгород: УжНУ, 2018. 72 с.

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор Козубовська І.В.,
доктор педагогічних наук, професор Товканець Г.В.

Затверджено на засіданні вченої ради факультету суспільних наук (протокол №4 від 14 листопада 2018 р.).

Навчально-методичний посібник призначений для студентів суміжних спеціальностей, які здобувають освітній ступінь магістра соціальної роботи. Посібник містить найбільш загальну інформацію про соціальну роботу як професійну діяльність та особливості підготовки фахівців соціальної сфери.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Особливості професійної підготовки фахівців соціальної сфери на сучасному етапі розвитку соціальної освіти.....	5
Розділ 2. Волонтерська робота – важлива складова професійної діяльності майбутніх соціальних працівників.....	25
Розділ 3. Науково-дослідницька діяльність фахівців соціальної роботи.....	41
Висновки.....	66
Література.....	67

ВСТУП

Професійна соціальна робота і підготовка фахівців започатковані в Україні в 90-х роках минулого століття. Становлення соціальної роботи як порівняно нового для українського суспільства виду професійної діяльності, виникнення державних установ соціального обслуговування населення та громадських організацій призвели до актуалізації проблеми соціальної освіти з точки зору виявлення її тенденцій і змісту; конкретизації специфіки соціальної роботи на сучасному етапі її розвитку; визначенню умов оптимізації підготовки фахівців у соціальній сфері.

Соціальна освіта передбачає навчання фахівців соціальної сфери основним правилам життєдіяльності людини в суспільстві, освоєння соціальної культури, формування соціального мислення і дії, культури соціальних почуттів і культури соціальної організації.

Поняття «соціальна освіта» вживається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні соціальна освіта означає вид професійної освіти, що представляє соціальний інститут, виконує економічну, соціальну, культурну функції в суспільстві. У вузькому значенні соціальна освіта – це формування особистості, здатної до ефективної самореалізації в соціальній сфері, до здійснення всіх компонентів інтегративного освітнього процесу, для виконання повного спектру функцій і професійних ролей спеціаліста соціальної сфери.

Мета соціальної освіти виражається в підготовці фахівців, готових до розробки та апробації технологій соціальної інтеграції особистості в суспільство, соціальної експертизи проектів у соціальній сфері, соціального менеджменту установ та організацій. Основні завдання соціальної освіти: профілактика соціальних проблем; розробка та впровадження інноваційних технологій особистісної реалізації; впровадження соціальних технологій в соціальних установах та ін. У числі головних завдань соціальної освіти називають встановлення «балансу» потреб людини і суспільства, що досягається висуненням пріоритетних цінностей у вигляді дотримання інтересів людини.

Вища соціальна освіта в Україні включає рівень бакалавра і магістра. Особливістю магістерської освіти є те, що її можуть здобути фахівці суміжних спеціальностей на основі бакалаврської освіти. Саме для цієї категорії студентів призначений пропонований посібник, метою якого є ознайомлення абітурієнтів – майбутніх магістрів соціальної роботи з основами соціальної роботи як професійної діяльності та особливостями професійної підготовки фахівців.

Посібник підготовлений авторами: О.С. Повідайчик (вступ, висновки, розділ 3) і Р.В. Козубовським (розділи 1, 2).

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Професійна соціальна робота і підготовка фахівців для цієї специфічної сфери діяльності були започатковані в Україні порівняно недавно, на початку 90-х років ХХ століття, і в науковому плані багато аспектів проблеми соціальної освіти поки що недостатньо досліджені, тому вважаємо за доцільне коротко охарактеризувати суть соціальної роботи, вимоги, які ставляться перед професійними соціальними працівниками, а також особливості професійної підготовки фахівців соціальної сфери загалом, і до профілактики девіантної поведінки неповнолітніх зокрема.

Слід підкреслити, що деякі елементарні форми соціальної роботи були відомі людству ще кілька століть тому. Вони в основному зводились до благодійності, надання допомоги хворим, бідним, безробітним, дітям-сиротам, дітям з неблагополучних сімей, засудженим тощо. Основні принципи соціальної роботи, які через багато віків послужили основою для формування наукової концепції соціальної роботи, були закладені ще в давніх цивілізаціях Єгипту, Китаю, Греції.

Науково-теоретичне осмислення форм соціальної допомоги було започатковане в ХІХ ст. на Заході та з самого початку набуло конкретної спрямованості стосовно різних рівнів практики соціальної роботи: на рівні індивіда, групи, сім'ї, суспільства.

Перехід від системи допомоги до оформлення професійної діяльності – соціальної роботи набув актуальності на межі ХІХ – ХХ століття [1, с. 9]. Особливу роль в розвитку теорії соціальної роботи відіграли дослідження З.Фрейда, Б.Скіннера, Ж.Піаже, К.Леві, Р.Мертон, М.Річмонд, Д.Фішера, М.Фолетта та інших учених.

Визнання професії соціального працівника і здобуття нею відповідного статусу зайняло не одне десятиліття. Для того, щоб цей історичний процес відбувся, необхідно було пройти основні стадії професіоналізації, до яких відносять: перетворення діяльності в основне заняття для цілої групи людей; організація спеціальних навчальних закладів даного профілю; формування професійної асоціації; політична кампанія, спрямована на прийняття законодавчих актів, які дають професійній асоціації офіційні повноваження; розробка і затвердження етичного кодексу професії.

Реалізація ідеї професіоналізму у ХХ столітті привела до виникнення нової професії – соціального працівника. Великобританія і США були тими країнами, де соціальна робота вперше оформилася як особливий вид діяльності, а згодом була поставлена на професійну основу. У Великій Британії професійна підготовка соціальних працівників розпочалась із 90-х років ХІХ століття з лекційної і практичної роботи, пов'язаної з діяльністю Товариства благодійності в Лондоні. Проте заснування першого навчального закладу, професійно орієнтованого на соціальну роботу, відбулося в Амстердамі, де в

1899 році був відкритий перший у світі Інститут підготовки соціальних працівників. На початку XX століття в Європі і Америці вже діяло 14 шкіл соціальної роботи. У США цю професію зразу стали називати соціальною роботою, а в країнах Європи – соціальною медициною. З часом і в Європі перейшли до американського варіанту її назви, і тепер вона визнана у всьому світі [2].

Як відзначає В.Поліщук, філософія соціальної роботи виникла у зв'язку з такими явищами і феноменами, як християнство, державність, право, розвиток суспільної моралі і норм суспільного життя. Ці явища спричинили виникнення певних форм підтримки людини в різних ситуаціях, надання їй соціальної допомоги і підтримки [3, с.10].

В останні десятиріччя розвитку соціальної роботи як науки і професійної діяльності сприяли дослідження зарубіжних вчених, таких як: Б.Андерсон, А.Браун, Ю.Галагузова, Л.Гібс, М.Доел, Ф.Майер, П.Павленок, О.Панов, А.Пінкус, М.Пейн, Ш.Рамон, Й.Фішер, О.Холостова, Т.Шанін, С.Шардлоу та інші.

Значний вклад у розвиток теорії і практики соціальної роботи в Україні внесли: В.Васильєв, І.Зверева, І.Кабаченко, О.Карпенко, А.Капська, І.Ковчина, М.Лукашевич, І.Мигович, В.Поліщук, Ю.Поліщук, В.Полтавець, Т.Семигіна та інші.

Не зважаючи на певні здобутки в дослідженні проблеми соціальної роботи як в цілому, так і окремих її аспектів, на сьогоднішній день поки що не існує загальноприйнятих норм побудови і викладу соціальної роботи. Це зумовлено тим, що на сьогоднішній день характер соціальної роботи, її побудова, основні поняття розглядаються по-різному як представниками різних теоретичних шкіл, так і практиками.

Немає однозначності серед учених стосовно об'єкта соціальної роботи.

У зв'язку з багатоплановістю об'єкта, в ньому можна виділити окремі аспекти, спрямовані на вирішення різних проблем:

1. Індивідуальні, сімейні, організаційні проблеми (соціальна ізоляція, бідність, самотність).

2. Соціально-екологічні проблеми: охорона середовища, екологічні катастрофи та їх наслідки.

3. Соціально-економічні проблеми: різке зниження доходів населення, зниження рівня медичної допомоги, недоліки в культурно-освітній сфері.

4. Проблеми соціальної стратифікації: соціальне розшарування, нерівність в суспільстві, що приводить до поділу на нижчі і вищі класи, економічної експлуатації.

5. Проблеми поведінки індивідів, груп, спільнот: аспекти девіантної поведінки, соціальних відхилень, наркоманії, алкоголізму.

6. Проблеми комунікації, інформаційного забезпечення, проблеми нормативних оцінок і пізнавальних здібностей.

7. Проблеми структури влади. Від них, їх дій, програм залежить рівень соціальної напруги і стабільності в суспільстві, а від їх режиму – тотальності, демократії чи авторитарності – соціальна активність населення.

На думку російських учених Л.Гуслякової і Є.Холостової [4], об'єктом досліджень соціальної роботи є процес зв'язків, взаємодій, взаємовпливів механізмів, способів і засобів регуляції поведінки різних соціальних груп та індивідів, що сприяє реалізації їх життєвих сил і соціальної суб'єктності, а також характер поєднання і узгодження життєвих сил індивіда і групи і засобів забезпечення їх реалізації в різних соціальних ситуаціях.

Предметом соціальної роботи як самостійної соціальної науки є закономірності сприяння становленню і реалізації життєдіяльності людини в нових соціально-економічних умовах, а також вдосконалення механізмів узгодження власних життєвих сил людини і засобів забезпечення їх реалізації.

Розглядаючи соціальну роботу як професійну діяльність, слід відзначити, що сам термін "діяльність" у науковій літературі тлумачиться по-різному.

Л.Буєва [5] розглядає діяльність як спосіб існування і розвитку суспільства і людини, всестороннього процесу перетворення нею природної і соціальної реальності, включаючи і саму людину, у відповідності з її потребами, цілями, завданнями.

В дослідженнях М.Кагана [6] розглядається перетворююча, ціннісно-орієнтаційна і комунікативна діяльність.

Автор виділяє три основні елементи діяльності: суб'єкт, який спрямовує свою активність на об'єкти або інші суб'єкти; об'єкт, на який спрямована ця активність; сама активність, яка виражається в установленні суб'єктом комунікативної взаємодії з іншими.

Різноманітність підходів до розгляду поняття діяльності і тлумачення самого терміну зумовлює появу багатьох підстав для класифікації різних форм і типів діяльності. Зокрема, в основу класифікації часто береться об'єкт діяльності. Виходячи з цього, можна говорити про медичну, правову, виробничу діяльність і, очевидно, соціальну діяльність, метою якої є оптимізація здійснення суб'єктної роботи людей у всіх сферах життя суспільства в процесі спільного задоволення потреб підтримки життєзабезпечення і діяльнісного існування особистості.

У соціальній діяльності, тобто, соціальній роботі можна виділити ряд конкретних видів діяльності соціального працівника: психологічну, педагогічну, управлінську, психотерапевтичну та ін. Той чи інший вид діяльності переважає в залежності від основних функцій спеціаліста соціальної роботи.

Ш.Рамон і Т.Шанін [7] розуміють соціальну роботу як організацію особистісної служби допомоги людям. Вона заснована на альтруїзмі і спрямована на те, щоб полегшити людям життя, і, по можливості, кардинально вирішити їх проблеми.

Крім цього, соціальна робота є важливою ланкою між людьми, які потребують допомоги і державним апаратом, а також законодавством.

Вітчизняна дослідниця Т.Семигіна визначає соціальну роботу як професійну діяльність, яка полягає у наданні можливості людям якомога повніше розкривати власний потенціал, збагачувати своє життя та попереджувати виникнення дисфункцій; як систему теоретичних і практичних

знань, які мають на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом наснаження і підтримки найменш захищених груп суспільства та протидії факторам соціального виключення [8, с.181].

О.Карпенко пропонує визначення соціальної роботи у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні соціальна робота – це вплив громадськості, професіоналів, індивідів на соціальне облаштування суспільства завдяки формуванню і реалізації державної соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для життєдіяльності кожної людини, її родини, громади. У більш вузькому значенні соціальна робота – це професійна діяльність, що здійснюється професійно підготованими спеціалістами і спрямована на надання індивідуальної допомоги людині чи групі осіб, котрі потрапили в скрутну для них ситуацію, шляхом інформування, консультування, безпосередньої фінансової допомоги, соціальної реадaptaції, догляду та обслуговування хворих і одиноких, надання психологічної і педагогічної підтримки та орієнтація тих, хто потребує допомоги, на власну активність у вирішенні складних життєвих проблем [9, с. 34].

Крім наведених визначень, існує багато інших думок щодо суті соціальної роботи. Так, вона визначається як : професійне сприяння людям в успішному вирішенні їх життєвих проблем за допомогою розвитку ресурсів особистості та її соціального оточення, забезпечення інтеграції індивідів, груп у суспільство (Н.Данакін); цілеспрямована діяльність державних і громадських організацій, окремих осіб з надання допомоги людині в реалізації її творчих, інтелектуальних здібностей і створення для цього необхідних умов (Т.Демидова); технологія здійснення соціальної політики у сфері підтримки та соціального захисту населення (Л.Гусякова); професія інтегративна, міжвідомча, передбачає сприятливі умови для безперервного розвитку і самореалізації особистості на всіх вікових етапах і в різних сферах її мікросередовища (В. Бочарова); не тільки професійна, але і волонтерська діяльність, спрямована на надання клієнтам індивідуальної допомоги (Л.Топчій); заснована на філантропічному підході (М.Фірсов, О. Холостова), суть якого полягає у вирішенні соціальних проблем суспільства через волонтерську діяльність, милосердя, філантропію, благодійність і меценатство.

Учені А.Пінкус, А.Мінахан [10] визначають конкретні цілі соціальної роботи: 1) вдосконалювати здібності кожної людини самостійно вирішувати свої проблеми і справлятися зі своїми труднощами; 2) допомагати людям звертатися за допомогою у різні інстанції, використовувати як офіційні, так і неофіційні джерела; 3) сприяти підвищенню ефективності цих джерел; 4) надавати допомогу у розвитку і вдосконаленні соціальної політики в державі.

Відповідно, функції соціальної роботи випливають з її цілей. Серед найважливіших з них можна назвати: допомагати людям у розвитку їх здібностей самостійно вирішувати свої проблеми; допомагати людям в установленні ініціативних зв'язків між ними і різними системами допомоги; сприяти покращенню взаєморозуміння, вдосконаленню і установленню нових взаємовідносин між людьми в рамках різних систем допомоги людям; вносити свій вклад у розвиток і вдосконалення соціальної політики; сприяти розподілу

матеріальних ресурсів і допомоги; виступати в ролі агентів соціального контролю.

Унікальність соціальної роботи полягає в тому, що люди, які займаються нею, намагаються надати допомогу окремому конкретному індивідові шляхом об'єднання, а точніше, формування певної рівноваги всіх психосоціальних рівнів його існування.

Соціальний працівник, незалежно від виду його діяльності, повинен піклуватися про те, щоб принести благо своєму клієнтові та суспільству. Виконуючи свій професійний обов'язок, він виступає від імені суспільства, яке поклало на нього обов'язки по вирішенню певних задач – у загальному випадку ця задача може бути сформульована як "стабілізація і гармонізація відносин у суспільстві". У свою чергу, стабільність у суспільстві, як правило, настає за відсутності в ньому будь-яких джерел соціальної напруги, і появи обмежених у своїх законних інтересах прошарків, груп населення та окремих індивідів.

Водночас для конкретного клієнта на перший план виступають, звичайно, не проблеми суспільства в цілому і не суспільні відносини, а його особисті проблеми та необхідність їх вирішення, і головне завдання соціального працівника вбачається саме у наданні їм від імені держави й суспільства допомоги у вирішенні своїх проблем, причому значимість вирішення цих проблем є об'єктивно-суб'єктивною.

Соціальний працівник, як спеціаліст, повинен в першу чергу допомогти клієнту визначити пріоритети проблем, які вирішуються, допомогти йому розібратися в розумній обґрунтованості виникаючих потреб і надати допомогу в задоволенні потреб саме такого характеру, а також прийняти міри для залучення клієнта у діяльність для надання самопомоги. Система соціального захисту від імені держави визначає пріоритети та гарантує клієнту забезпечення основних життєво важливих потреб.

Виробляючи разом з клієнтом план спільних дій, соціальний працівник, який добре знає не тільки суть проблеми клієнта, його потреби, але й можливості системи соціального захисту для її вирішення, несе відповідальність за наслідки рішень, що приймаються.

Його відповідальність носить більш серйозний характер, ніж відповідальність клієнта: клієнт, як правило, турбується тільки про свої блага, соціальний працівник повинен враховувати наслідки прийнятого рішення не тільки для клієнта, але й для всього суспільства і, по можливості, згладжувати протиріччя, якщо такі виникають. Він – професіонал, і тому виступає з позицій можливого, доцільного, бажаного результату, в той час як клієнт може дозволити собі виступати з позицій бажаного, оскільки не володіє такими знаннями, які є у спеціаліста і не завжди добре уявляє собі, якими є можливості інституту соціальної роботи. Крім того, людині властиво бажати більшого, ніж це може бути доцільним. Саме ця обставина робить соціального працівника відповідальним за результати спільних з клієнтом рішень та дій в значно більшій мірі.

Разом з цим було б неправильно стверджувати, що основна мета соціальної роботи – це тільки підтримка, захист особистості. Соціальна робота – один з

найбільш складних інструментів соціального контролю. Цей інструмент дозволяє здійснювати соціальний контроль різними способами, починаючи з рекомендацій щодо примусового направлення людей в психіатричні лікарні, до психологічного впливу на людей з метою змінити їх погляди, переконання.

Основний зміст соціальної роботи, на думку багатьох учених [11 – 15], включає чотири аспекти:

- 1) надання допомоги окремій людині чи групі осіб, які опинились у важкій життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу і використання інших видів соціальних послуг;
- 2) актуалізацію потенціалу самопомоги осіб, які опинились у складних життєвих умовах;
- 3) цілеспрямовану превентивну діяльність у соціальній сфері;
- 4) активний вплив на формування і реалізацію соціально економічної політики на всіх рівнях з метою забезпечення соціально здорової сфери життєдіяльності людини.

Для реалізації цих завдань формується система заходів по соціальному захисту, підтримці і допомозі населенню, яка включає розширені сфери соціального обслуговування, розвиток соціальних послуг і організацію соціально-психологічних служб, які забезпечують :

- організацію соціального захисту населення;
- соціально-економічну підтримку населення;
- соціально-правову підтримку населення;
- медико-соціальну роботу з населенням;
- соціальну реабілітацію дітей з обмеженими можливостями;
- соціальну реабілітацію дорослих з обмеженими можливостями;
- трудову терапію осіб з обмеженими можливостями;
- психосоціальну роботу з населенням;
- медико-соціальну допомогу людям похилого віку та інвалідам ;
- соціальну роботу з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою;
- соціально-педагогічну роботу з сім'ями і дітьми;
- соціальну реабілітацію осіб без визначеного місця проживання і занять;
- соціальну роботу з людьми похилого віку.

Розмаїття обов'язків і функцій соціальних працівників ставить до цієї специфічної професії низку важливих вимог.

Так, більшість країн, що входять до Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи, ставлять перед претендентами на навчання соціальній роботі систему певних вимог: вікові обмеження; відповідні освітні стандарти; практичний досвід соціальної роботи; різні психологічні вимоги до особистості та загального розвитку, серед яких чільне місце посідає комунікативність, а також вимоги до фізичного здоров'я. В деяких країнах існують навіть спеціальні екзамени на фізичний стан здоров'я для тих, хто хоче оволодіти професією соціального працівника.

Дійсно на сьогоднішній день професійні вимоги до працівників соціальних служб досить високі.

Вони повинні мати хорошу професійну підготовку: знання в різних галузях психології, фізіології, педагогіки, права, медицини, інформатики, відзначатися високою загальною культурою і культурою спілкування, володіти інформацією про сучасні політичні, соціальні, економічні процеси, мати здатність передбачати наслідки своїх дій, відзначатися професійним тактом, здатністю викликати довір'я і симпатію у людей, володіти емоційною стійкістю, уміти приймати правильні рішення в будь-якій ситуації, іноді дуже непередбачуваний.

О.Холостова виділяє такі три групи якостей соціального працівника:

- 1) психологічні, які є складовою частиною здатності до даного виду діяльності;
- 2) психоаналітичні, які орієнтовані на вдосконалення працівника як особистості;
- 3) психолого-педагогічні, які спрямовані на створення ефекту особистої привабливості [16].

Перша група визначається вимогами, які пред'являються професійною діяльністю до психічних процесів: сприйняттю, увазі, пам'яті, уяві, мисленню; психічним станам: втомленості, апатії, стресостійкості, тривожності, депресії; вольовим характеристикам: наполегливості, послідовності, імпульсивності. Психологічні характеристики є визначальними, без них взагалі неможлива якісна професійна діяльність.

Якщо хтось із соціальних працівників не відповідає психологічним вимогам цієї групи, які пред'являються професією, то негативні наслідки такої невідповідності можуть проявитися не відразу, але при несприятливих умовах їх практично не уникнути. Така психологічна невідповідність особливо помітно проявляється у складних ситуаціях, коли потрібна мобілізація всіх особистісних ресурсів для вирішення складної, зокрема нестандартної задачі. При роботі з людьми психологічні вимоги, як правило, базуються на зібраності та увазі, розумінні іншого, вияву терпіння, наполегливості, рішучості і т.д. Без цих провідних для даної професії характеристик психіки неможлива ефективна робота.

До другої групи відносяться такі психоаналітичні якості, як самоконтроль, самокритичність, самооцінка своїх вчинків, а також стресостійкі якості: фізична тренуваність, самонавіювання, вміння переключитися та керувати своїми емоціями.

До третьої групи входять комунікабельність, емпатичність, візуальність, красномовність і т.д. При цьому О.Холостова підкреслює, що важливими є не окремі, парціальні характеристики психіки, а риси особистості як цілісні утворення, як її системні властивості, з чим не можна не погодитися.

Безперечно, соціальний працівник повинен мати вміння педагогічної діяльності. Знання, уміння і навички соціальної роботи складають фундамент педагогічної культури спеціаліста соціальної сфери. До числа її структурних елементів відносять психолого-педагогічну спрямованість особистості, її педагогічні здібності, майстерність ділового спілкування, культуру службової поведінки тощо.

Передумовою для формування педагогічної культури соціального

працівника є його педагогічні здібності. Їх задатки вважаються природженими. Вони проявляються в нахилах людини працювати з іншими людьми, мати до них інтерес, терпіння, витримку.

Аналіз особистості соціального працівника на основі функціонального підходу, проведений А. Ляшенко, дозволяє виділити кілька груп умінь, якими повинен володіти працівник соціальної служби [17].

Когнітивні вміння. Кваліфікований працівник повинен вміти: аналізувати та оцінювати наукові концепції, практичний досвід, як свій, так і інших; вивчати і виявляти проблеми; застосовувати на практиці свої знання та розуміння проблем, а також знахідки спостереження.

Уміння взаємодії і спілкування. Працівник повинен бути в змозі: створювати і підтримувати робочу обстановку та атмосферу; виявляти та долати негативні почуття, які впливають на людей і на нього самого; визначати та враховувати в роботі відмінності особистісного, національного, соціального і культурно-історичного характеру; розпізнавати та переборювати у відносинах з людьми агресію та ворожість, мінімізувати злість із врахуванням ризику для себе та інших; сприяти наданню фізичної опіки нужденним; спостерігати, розуміти та інтерпретувати поведінку і відносини між людьми; спілкуватися вербально, невербально та письмово; організовувати та брати інтерв'ю при різних обставинах; діяти у колективі з іншими працівниками соціальної служби; представляти себе у ролі адвоката свого клієнта.

Конструктивні вміння. Кваліфікований працівник повинен виробляти рішення, які потребують попереднього узгодження з іншими працівниками, діяти в алгоритмі вироблення рішення, приймати рішення, яке б передбачало співробітництво з іншими закладами, установами.

Організаторські вміння. Кваліфікований працівник повинен вміти вести чіткі та лаконічні записи, проводити політику служби відносно конфіденційності та належного підходу до справи, організовувати, планувати і проводити переговори, ділові зустрічі, перевіряти отриману інформацію, за допомогою доступної технології.

Ю.Галагузова обґрунтовує такі уміння фахівця соціальної сфери : аналітичні, комунікативні, організаційні, дидактичні, діагностичні, проєктивні [18, с.124].

Слід зауважити, що особливого значення набуває соціальна робота в складні періоди реформування суспільства. Саме такий період переживає сьогодні Україна.

Як підкреслює вітчизняний дослідник В.Васильєв, доля сучасних демократичних реформ, зміст їх соціальної бази безпосередньо пов'язані з розвитком інституту державної служби, в тому числі і соціальної, оскільки саме спираючись на неї, держава може забезпечити економічний та соціальний добробут усього населення [19, с.4].

Подібні думки висловлюють й інші вітчизняні вчені. Зокрема, С.Мельник цілком справедливо відзначає, що наявна соціальна ситуація висуває особливі вимоги до спеціалістів соціальної сфери, тому що цей складний вид діяльності передбачає наявність різнобічних знань, здібностей і досвіду. Питання

підвищення ефективності діяльності працівників, які займаються підтримкою найбільш незахищених верств населення, мають високу соціальну значущість, оскільки їх професіоналізм є вирішальним фактором для реалізації соціальної політики. Тільки професійно підготовлені, компетентні працівники можуть захищати існуючу практику від руйнівних тенденцій, які неминуче супроводжують процес радикальних соціальних перетворень [20, с.22].

Нам імпонує позиція Н.Кривоконь стосовно того, що ефективна діяльність установ соціальної сфери значною мірою залежить від підбору, розстановки, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Для цього виду діяльності висококваліфікована підготовка фахівців має таке велике значення, яке вона не має для жодної іншої галузі, тому що до питань соціальної політики належить і регулювання зайнятості населення та ринку праці, і забезпечення гідних умов праці, і проблеми нормування, оплати, і, безумовно, пенсійне та соціальне забезпечення, соціальний захист населення, заходи щодо подолання бідності, охорони здоров'я, забезпечення права кожного на отримання освіти тощо [21, с.43].

Таким чином, становлення соціальної роботи як нового для українського суспільства виду професійної діяльності, виникнення державних установ соціального обслуговування населення та громадських організацій призвели до актуалізації проблеми соціальної освіти з точки зору виявлення її тенденцій і змісту; конкретизації специфіки соціальної роботи на сучасному етапі її розвитку; визначенню умов оптимізації підготовки фахівців у соціальній сфері.

Важлива роль в уточненні поняття «соціальна освіта», її значення, функцій, цілей, завдань, принципів, видів і рівнів належить дослідникам : Ю.Галагузовій, І.Зимній, А.Капській, О.Карпенко, І.Миговичу, В.Поліщук, В.Полтавцю, О. Холостовій, В.Ярській та ін

Визначається соціальна освіта як : частина загального і будь-якого виду професійної освіти (О.Холостова); система підготовки кадрів для потреб «третього сектору» (С.Григор'єв); підготовка фахівців для установ соціальної сфери, навчання соціальним наукам, прищеплення практичних навичок виховання (І. Лавриненко).

Разом з тим вчені підкреслюють, що соціальна освіта спрямовується на формування особистості, здатної до самореалізації в соціальній сфері, до здійснення всіх компонентів інтегративного освітнього процесу, до виконання функцій і професійних ролей фахівця соціальної сфери (В. Жуков).

Соціальна освіта передбачає навчання фахівців соціальної сфери основним правилам життєдіяльності людини в суспільстві, освоєння соціальної культури, формування соціального мислення і дії, культури соціальних почуттів і культури соціальної організації.

Російська дослідниця Ю.Галагузова розглядає поняття «соціальна освіта» в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні соціальна освіта означає вид професійної освіти, що представляє соціальний інститут, виконує економічну, соціальну, культурну функції в суспільстві. У вузькому значенні соціальна освіта – це формування особистості, здатної до ефективної самореалізації в соціальній сфері, до здійснення всіх компонентів

інтегративного освітнього процесу, для виконання повного спектру функцій і професійних ролей спеціаліста соціальної сфери [18, с.98].

Відзначається роль соціальної освіти для розвитку творчої ініціативи, самостійності, конкурентоспроможності, мобільності майбутніх фахівців соціальної сфери (І.Зимня), адекватних уявлень про процеси, що відбуваються в сучасному світі, про специфіку інтересів і поведінки різних соціальних груп (Т.Руднева).

Вчені виділяють соціальну функцію соціальної освіти, яка полягає у забезпеченні належної соціалізації особистості в процесі професійної діяльності, і культурну функцію, спрямовану на розвиток здібностей майбутнього фахівця соціальної сфери та перетворення соціальної дійсності (Ю.Галагузова).

До стратегій соціальної освіти В.Ярська відносить: свободу вибору, інноваційну зміну середовища та регіональної інфраструктури, участь у становленні громадянського суспільства [22].

Мета соціальної освіти виражається в підготовці фахівців, готових до розробки та апробації технологій соціальної інтеграції особистості в суспільство, соціальної експертизи проектів у соціальній сфері, соціального менеджменту установ та організацій. Основні завдання соціальної освіти: профілактика соціальних проблем; розробка та впровадження інноваційних технологій особистісної реалізації; реалізація соціальних технологій в соціальних установах та ін. У числі головних завдань соціальної освіти називають встановлення «балансу» потреб людини і суспільства, що досягається висуненням пріоритетних цінностей у вигляді дотримання інтересів людини [23; 24; 25].

На основі виявлення особливостей соціальної освіти визначають її базові принципи: гуманізм; послідовність і цілісність соціальної освіти; використання у змісті соціальної освіти світових освітніх стандартів; єдність державних, громадських, професійних та індивідуальних цінностей; виховання активного ставлення до суспільного життя [26; 27; 28].

У процесі спеціальних досліджень феномену соціальної освіти і її значущості (В. Нікітін і Г.Медведева, О.Холостова та ін.) розрізняються види та рівні соціальної освіти : неформальна соціальна освіта представляє собою сукупність розрізнених практичних відомостей про світ, отриманих поза межами формального освітнього процесу протягом всього свого життя; формальна соціальна освіта пов'язана з цілеспрямованою освітньою діяльністю, організованою в системі професійної освіти, і багато в чому визначає рівень соціалізації індивіда, його готовність до самостійного функціонування у професійній діяльності.

На загальнонауковому рівні соціальної освіти фахівці отримують знання про закони, засади розвитку соціальної сфери (соціальну взаємодію людей, груп) і вміння аналізувати, прогнозувати, створювати проекти для перетворення суспільства. На спеціалізованому рівні здійснюється спеціалізація соціальної освіти, коли фахівці оволодівають теоретико-методологічними, загально професійними і спеціальними знаннями і методиками професійної діяльності;

набувають вміння здійснювати експертно-аналітичну, організаційно-управлінську, прогностично-проектну діяльність з надання допомоги колективу, групі, окремим особам у соціалізації в рамках підготовки фахівців з соціальної роботи, а також відповідно до потреб суспільства.

На основі аналізу наукової літератури (Л.Бадя, А.Вербицький, Ю.Галагузова, О.Карпенко, В.Поліщук, В.Ярська) можна визначити основні методологічні підходи до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Так, загальними підходами, які стосуються всієї професійної підготовки, є системний і філантропічний підходи; у відборі змісту, форм і методів навчання – гуманістичний, інтегративний, контекстний, інформаційний підходи; в організації різних видів практики – практико-орієнтований, командний, особистісно-орієнтований.

Системний підхід базується на принципах цілісності, соціальної значимості, інформативності і забезпечує міжпредметні зв'язки між дисциплінами, які вивчаються, що сприяє формуванню основних структурних компонентів особистості майбутнього фахівця соціальної роботи.

Щодо філантропічного підходу, який є досить специфічним і має важливе значення саме для підготовки фахівців соціальної сфери, то вважаємо за доцільне охарактеризувати його більш детально.

В сучасних умовах філантропія є складним соціально-культурним феноменом. Сам термін почав вживатися ще в IV–V ст. до нашої ери і означав – любов до людей, доброзичливе ставлення до людей. Сьогодні ж цей термін найчастіше означає індивідуальну благодійність [29].

Філантропія виконує компенсуючу функцію в суспільстві і спрямована на послаблення соціальних протиріч. Це – діяльність, за допомогою якої приватні ресурси добровільно розподіляються їх власниками з метою підтримки тих, хто в цьому має найбільшу потребу, а також для вирішення багатьох соціальних проблем, вдосконалення умов суспільного життя для забезпечення стабільності суспільства [30].

Слід підкреслити, що суть філантропії не тільки в наданні безпосередньої матеріальної допомоги, забезпеченні людей предметами споживання, а й в тому, щоб забезпечити людей засобами, з допомогою яких вони самі зможуть вирішити свої проблеми, навчити їх самостійно діяти. Суть філантропії добре відображена у відомому висловлюванні Конфуція : «Я подарую тобі рибку і ти будеш ситий один день; я навчу тебе ловити рибу і ти будеш ситий все життя».

Отже, в широкому сенсі філантропію можна визначити як інституціалізовану діяльність і виокремити: соціальні об'єднання в якості інституту, який організує професійну діяльність спеціалістів соціальної роботи, і соціальну освіту, яка забезпечує відтворення професійної групи.

У контексті нашого дослідження під філантропією ми розуміємо добровільні дії конкретної людини (студента), спрямовані на здійснення безкорисливої допомоги і підтримки, надання соціальних послуг людям у важких життєвих обставинах, забезпечення профілактики девіантних проявів у молодіжному середовищі.

Таким чином, філантропічний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи є методологічною позицією, яка представляє сукупність принципів альтруїзму, милосердя, емпатії, опора на які забезпечує отримання педагогічного результату: готовність майбутніх фахівців до волонтерської діяльності в соціальній сфері.

Гуманістичний підхід визначає спрямованість професійної підготовки майбутнього фахівця соціальної роботи на формування особистості майбутнього соціального працівника, який здатний успішно реалізувати філантропічні і гуманістичні цінності у професійній діяльності.

Інформаційний підхід спрямований на підготовку майбутніх соціальних працівників до використання комп'ютерної техніки у професійній діяльності для отримання, зберігання, обробки інформації, оволодіння сучасними інформаційними технологіями.

Контекстний підхід до відбору змісту професійної підготовки передбачає таке структурування програм підготовки, при якому кожний блок програми має на меті формування конкретних професійно-особистісних умінь і навичок.

Інтегративний підхід до відбору форм і методів навчання забезпечує їх органічний зв'язок, наскрізне об'єднання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи.

Підготовка фахівців соціальної сфери в Україні здійснюється на рівні бакалавра, спеціаліста, магістра. Різні аспекти професійної підготовки фахівців соціальної сфери в Україні і за рубежом висвітлено у працях вітчизняних науковців: Л.Віннікової [31], Н.Гайдук [32], О.Карпенко [33], Н.Микитенко [34], Л.Міщик [35], О.Пічкара [36], В.Поліщук [37] та ін.

Щоб стати висококваліфікованим фахівцем у соціальній сфері, потрібні знання з багатьох наук. У процесі навчання майбутні соціальні працівники вивчають такі курси : «Історія соціальної роботи», «Соціальна політика», «Система соціальних служб», «Теорія соціальної роботи», «Менеджмент соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Правові основи соціальної роботи», «Методи соціальної роботи», «Соціальна робота за рубежом», «Етика соціальної роботи», «Спілкування в соціальній роботі», «Соціальна робота з дітьми і молоддю», «Девіантна поведінка та її профілактика», «Зайнятість населення та її регулювання», «Загальна психологія», «Соціальна психологія», «Соціальна педагогіка», «Основи консультування» та ін.

Слід зауважити, що програми підготовки, навчальні плани дещо відрізняються у різних вищих навчальних закладах, що зумовлено недосконалістю системи професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні, яка була започаткована порівняно недавно і процес її становлення і розвитку продовжується.

Підкреслимо, що переважна більшість теоретичних курсів безпосередньо чи опосередковано дають змогу здійснювати підготовку майбутніх соціальних працівників до профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки. Так, вже на початку навчання у процесі вивчення курсу «Вступ до спеціальності» майбутні соціальні працівники знайомляться зі

специфікою своєї майбутньої спеціальності, функціями фахівця соціальної сфери, серед яких чільне місце займають діагностична, профілактична, корекційно-реабілітаційна, соціально-терапевтична, охоронно-захисна, які, насамперед, стосуються профілактики девіантної поведінки. Курс «Історія соціальної роботи» знайомить студентів з історичними передумовами виникнення соціальної роботи, які більшість учених зв'язують з благодійністю, добродійністю і які сьогодні лежать в основі волонтерської діяльності. Благодійність була поширена в Україні ще за часів Київської Русі і проявлялася в допомозі бідним, сиротам, калікам, бездомним та іншим найбільш вразливим верствам населення, які потенційно були схильні до девіантного способу життя. Вивчаючи курс «Соціальна політика», студенти отримують знання з основ соціальної політики держави щодо різних категорій населення, в тому числі й так званих «проблемних» громадян. На думку вітчизняного дослідника В.Жмира, соціальна робота є теорією і практикою соціальної політики правової, соціальної, демократичної держави і громадянського суспільства, спрямованої на окремі «неповновартісні» групи та індивідів з метою соціальної адаптації їх до існування в умовах конкретного суспільства [38, с. 11].

Курс «Система соціальних служб» дає студентам можливість ознайомитися серед інших соціальних закладів з тими, які здійснюють профілактичну, корекційну, реабілітаційну роботу з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки.

У процесі вивчення курсів «Загальна, вікова і педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Соціальна педагогіка» студенти отримують знання про індивідуально-психологічні властивості дітей, схильних до девіантної поведінки, методи вивчення особистості та методи роботи з ними.

Вивчення таких курсів, як «Методи соціальної роботи», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів» дозволяє студентам ознайомитися з особливостями використання методів індивідуальної і групової роботи з різними категоріями клієнтів, в тому числі й неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки.

Курс «Соціальна робота за рубежом» надає інформацію про особливості професійної діяльності соціальних працівників в різних країнах, і, зокрема, про специфіку роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки.

Безперечно, найбільші можливості теоретичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до профілактичної роботи з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки, має курс «Девіантна поведінка та її профілактика». Студенти знайомляться з явищем девіантності, науковими підходами до його вивчення, особливостями девіантних проявів, видами і формами профілактичної роботи.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи чільне місце посідає практична підготовка.

Практична підготовка майбутніх соціальних працівників виступає системотвірним елементом професійної підготовки фахівців соціальної сфери в цілому, важливим компонентом процесу формування їх професійної компетентності, системи спеціальних знань, умінь, навичок, засобом розвитку

потенційних здібностей до самостійного, творчого вирішення професійних завдань, психологічної готовності успішно виконувати професійні обов'язки.

Термін «практика» походить від грецького слова «*praktikos*», що в перекладі означає активний, діяльний. Проблема практичної діяльності особистості цікавила ще філософів стародавньої Греції.

У Філософському енциклопедичному словнику практика визначається як цілісна система операцій. Структура практики включає в себе потребу, мету, мотиви, діяльність у вигляді окремих актів, об'єкт, на який спрямована ця діяльність, засоби досягнення мети й результат діяльності [39, с. 53].

Європейська кредитно-трансферна система висуває нові вимоги до професійної підготовки фахівців, зокрема її теоретичної та практичної складової. Вагомими показниками якості практичної підготовки вважаються орієнтування студента у змісті практичної підготовки, створення позитивної мотивації до реалізації завдань практичної діяльності, контроль і управління практикою, розвиток творчого потенціалу особистості.

Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, затвердженим наказом Міністерства освіти України №93 від 8 квітня 1993 року, практична підготовка майбутніх фахівців визначається обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня та оволодіння професійними навичками та вміннями [40].

Практика є одним з основних компонентів професійної підготовки майбутнього соціального працівника, соціального педагога, суть її полягає у формуванні в майбутніх фахівців умінь творчо застосовувати науково-теоретичні знання і практичні навички, отримані при вивченні педагогіки, психології, фахових методик та спеціальних дисциплін в соціально-педагогічній діяльності, розвитку в студентів інтересу до науково-дослідницької роботи в галузі соціально-педагогічних наук.

Форма, тривалість і терміни проведення практики визначаються окремо для кожної спеціальності з урахуванням особливостей освітньо-кваліфікаційного рівня та ВНЗ. Відповідно, практика є інтегрованим базовим компонентом особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця, процесом взаємозв'язку теоретичного навчання майбутніх соціальних працівників із самостійною роботою у закладах соціально-педагогічної та соціальної сфери, оволодіння різноманітними видами професійної діяльності, у якому цілеспрямовано створюються умови для самопізнання, самовизначення, самоствердження, розвитку потенційних творчих можливостей студента в ході виконання різних професійних ролей, формування потреби самовдосконалення.

Зважаючи на сучасні вимоги до системи вищої освіти, особистості соціального працівника і соціального педагога, професійної підготовки студентів, розвитку їхніх творчих можливостей, науковці визначають основні принципи організації соціально-педагогічної практики [40 – 46]:

- зв'язку теоретичного навчання і практики (застосування на практиці теоретичних знань про людину і суспільство, усвідомлення їх значущості для

успішної професійної діяльності; закріплення при вивченні теоретичних дисциплін емпіричних знань, отриманих на практиці);

- послідовності (поетапне засвоєння комплексу професійних умінь і навичок, поступове оволодіння професійними функціями фахівця);

- наступності та безперервності (змістовний зв'язок усіх видів практики протягом усього періоду навчання);

- динамічності (поступове ускладнення завдань різних видів практики, розширення спектра соціальних ролей і видів діяльності, в які включається студент, обсягу та ускладнення змісту діяльності);

- поліфункціональності (одночасне виконання різних професійних функцій, оволодіння в ході різних видів практик різними професійними ролями);

- перспективності (ознайомлення зі сферами соціально-педагогічної діяльності з урахуванням їх перспективного розвитку);

- вільного вибору (врахування інтересів і потреб як студентів, так і керівників практики шляхом вибору бази проходження практики, змісту конкретних завдань у межах загальних завдань практики, тематики спільної практичної та науково-дослідницької роботи);

- співробітництва (створення у процесі практики умов, за яких відносини між студентом і керівником практики будуються на пріоритеті довіри і партнерства, студент усвідомлює себе самостійним суб'єктом професійної діяльності);

- самостійності (реалізація функцій у різних видах самостійної діяльності);

- дослідницького підходу (можливість досліджувати різні соціально-педагогічні та психологічні проблеми відповідно до особливостей і потреб соціальних структур, які є об'єктами практики);

- активності та ініціативності студентів (активна професійна позиція, прояв принциповості, послідовного відстоювання власних поглядів, психологічне налаштування на соціально-педагогічну діяльність, вироблення Індивідуального творчого підходу до професійної діяльності, знаходження оптимальних шляхів і засобів творчого розв'язання соціально-педагогічних ситуацій, самоактуалізація та самореалізація студентів у професійній діяльності);

- взаємозумовленості загального та професійного розвитку особистості (формування у майбутніх соціальних педагогів позитивного ставлення щодо розвитку професійно значущих властивостей особистості та мотиваційно-творчої спрямованості професійної діяльності; здійснення професійної підготовки як розвитку творчої особистості майбутнього фахівця, який має значний творчий потенціал в єдності з соціальною активністю щодо його реалізації в професійній діяльності);

- систематичного стимулювання творчої професійної діяльності практикантів (з боку викладачів, керівників соціально-педагогічної практики) та самостимулювання (під впливом сформованої у студентів мотивації щодо творчої професійної діяльності);

- поєднання педагогічного контролю, колективного аналізу діяльності практикантів з їх самоконтролем, самоаналізом, самооцінкою (здійснення аналізу й формулювання цілей і завдань кожного етапу соціально-педагогічної практики; здійснення в опосередкованій формі педагогічного контролю через створення ситуацій, які стимулюють самоаналіз, самооцінку, взаємооцінку; виявлення студентом власних досягнень, помилок, невдач; порівняння мети й результатів діяльності; визначення причин недоліків у діяльності, пошук можливих шляхів її покращення; врахування практикантом оцінки іншими (викладачами, соціальними педагогами, соціальними працівниками, клієнтами, студентами);

- системно-цілісного аналізу майбутніми соціальними працівниками їхньої практичної підготовки (цілісне застосування форм й методів розв'язання навчально-виховних, розвивальних та Інших соціально-педагогічних завдань; порівняння особливостей та ефективності різноманітних форм, методів і прийомів соціально-педагогічної діяльності, визначення найбільш оптимальних та ефективних шляхів і варіантів вирішення професійних задач) .

Реалізація зазначених принципів у процесі проходження практики є однією з умов її ефективності.

Для успішної реалізації мети і завдань практичної підготовки майбутніх соціальних працівників важливе значення мають види, тривалість і терміни її проведення. Аналіз порівняння навчальних планів професійної підготовки соціальних працівників вищих навчальних закладів України III-IV рівнів акредитації виявив вагомі напрацювання щодо практичного компоненту підготовки майбутніх фахівців, проте єдиного підходу до розуміння змісту, видів і тривалості проведення практики поки що немає.

Серед видів практики, які здійснюються у більшості ВНЗ: ознайомча, благодійна (волонтерська), дозвіллева (організаційно-дозвіллева), навчально-технологічна (технологічна), психолого-педагогічна, соціологічна, діагностична, корекційно-реабілітаційна, дослідницька та ін..

У деяких ВНЗ практика розпочинається з першого семестру навчання, у інших – з другого, третього і навіть з четвертого семестру.

На наш погляд, організація практики з першого курсу є виправданою, оскільки забезпечується дотримання принципів наступності, послідовності, безперервності, застосування інтегративного потенціалу практики.

Саме таким чином організована практична підготовка майбутніх соціальних працівників в Ужгородському національному університеті, де проводилося дане дослідження. Практична підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) розпочинається з першого курсу і продовжується до завершення навчання у ЗВО.

Вона є невід'ємною частиною навчального процесу і покликана вирішувати низку специфічних завдань:

1. Адаптувати студента до реальних умов майбутньої професії;
2. Створити умови для практичного застосування теоретичних знань;
3. Формувати і вдосконалювати базові професійні навички і вміння;

4. Діагностувати і розвивати професійну придатність студента до соціальної роботи;
5. Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності.

Практична підготовка майбутніх спеціалістів соціальної роботи включає такі види практики:

- учбову (ознайомчу, 1 курс);
- учбову (психолого-педагогічну (волонтерську), 2 курс);
- учбову (зі спеціальності, 3 курс);
- виробничу (науково-дослідну, 4 курс);
- виробничу (переддипломну, 5 курс).

Кожен вид практики ставить і вирішує конкретні цілі і завдання. Передбачено раціональне суміщення аудиторного і практичного навчання, об'єднання їх у цілісний інтегративний навчальний план. Конкретні види практики йдуть в руслі тих знань, які студент отримує під час аудиторних занять. Ступінь включення студентів у виробничий процес диференціюється навчальним планом і має свої особливості за формою і змістом залежно від проблематики теоретичних курсів, часу навчання студентів в університеті, специфіки базових закладів та установ.

Зокрема, ознайомча практика на 1-му курсі проводиться після вивчення першої з професійно-орієнтованих дисциплін – «Вступ до спеціальності». Вона проводиться у соціальних службах різної спрямованості і відомчої належності та покликана сприяти ранній соціальній орієнтації майбутніх спеціалістів. Саме тут вони отримують інформацію про суть соціальних проблем сучасного українського суспільства та способи їх вирішення, різні напрями соціальної роботи, організаційні структури вертикального і горизонтального рівня, основні категорії клієнтів.

Психолого-педагогічна практика на 2-му курсі проводиться впродовж всього навчального року паралельно з вивченням курсів “Історія соціальної роботи”, “Теорія соціальної роботи”, “Загальна психологія”, “Вікова і педагогічна психологія”, “Соціальна психологія”, “Основи загальної і соціальної педагогіки”. Передбачає послідовність процесу ознайомлення студентів зі змістом діяльності соціальних закладів по наданню соціальних послуг різним категоріям населення, отримання перших професійних навичок слухання, спостереження, спілкування, аналізу та розуміння важливості основних цінностей (принципів) соціальної роботи та волонтерської діяльності в соціальній сфері, зокрема з неповнолітніми, схильними до девіантної поведінки.

Виробнича практика 3-го курсу враховує знання дисциплін “Теорія соціальної роботи”, “Система служб соціальної роботи”, “Індивідуальна соціальна робота”, “Групова соціальна робота”, “Соціальна робота в громаді”, “Соціальна робота з різними категоріями клієнтів”, “Технології соціальної роботи”, “Основи конфліктології”, “Основи сімейного права” та ін. Вона присвячена відпрацюванню методів і технологій соціальної роботи з різними категоріями населення.

До виробничої практики на 4-му курсі студенти приступають після вивчення таких спеціальних дисциплін: “Соціальне проектування і прогнозування”, “Менеджмент соціальної сфери”, “Право соціального захисту”, “Пенсійне забезпечення”, “Основи страхової діяльності”, “Зайнятість населення та її регулювання”, «Девіантна поведінка та її профілактика», “Соціальна інформатика” та ін. Вона поглиблює знання студентів у галузі технологій роботи з клієнтами, соціального законодавства, організаційних структур соціальної сфери, соціального управління і дає можливість випробувати себе у написанні соціальних проектів.

На завершальному етапі навчання проводиться переддипломна практика. Вона здійснюється переважно в тих організаціях, де випускники планують працевлаштуватися. Підсумком практики є проведення в рамках теми дипломної роботи наукового дослідження.

Для реалізації організаційно-методичного забезпечення практичної підготовки викладачами кафедри розроблена наскрізна програма практики студентів та спеціальні програми для кожного курсу. В останніх конкретизуються зміст, умови, мета і завдання кожної практики та її оцінювання. Завдання дає розуміння того, що необхідно вивчити під час практики. В умовах її проходження обумовлено все, що стосується часу, тривалості, місця тощо. Розділ “Оцінювання” визначає: що, як і коли буде оцінюватися в практиці студента. Ці три розділи є загальними для програм усіх курсів, але враховують їх специфіку.

Примірники програм практики студенти отримують на першому курсі, щоб з самого початку навчання мати уявлення про зміст практичної підготовки на протязі 5 років. Ними забезпечуються також керівники практики від кафедри та базових установ.

Оцінка функціональності програм практики забезпечується через залучення до участі в цій роботі всіх зацікавлених: викладачів, керівників практики від соціальних закладів, студентів, незалежних експертів з інших вищих навчальних закладів.

Проблема цілеспрямованої підготовки керівників практики до прийому студентів, вироблення у них установки на взаємне співробітництво вирішується через проведення спеціальних семінарів.

Важливу роль відіграє вибір місць практики, підбір керівників від соціальних закладів та кафедри. Щоб дати студентам повне уявлення про різні форми і підходи до організації соціальної роботи, базами практичної підготовки обираються державні, громадські і релігійні організації та установи. З ними укладаються довгострокові (на 5 років) договори про проведення практики .

Результати аналізу вітчизняної наукової літератури (С.Архипова, Н.Кабаченко, О.Карпенко, І.Мигович, Л.Міщик, Т.Логвиненко, В.Поліщук, В.Полтавець, Г.Попович, Л.Романовська та ін.) і власного досвіду роботи у вищих навчальних закладах свідчить про наявність на сьогоднішній день певних проблем в організації практичної підготовки майбутніх соціальних працівників:

- співвідношення теоретичного і практичного компонентів у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників різних освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні не відповідає світовим стандартам; у переважній більшості західних країн практичний компонент професійної підготовки займає від 30 до 60% часу;
- у вищих навчальних закладах України відсутній єдиний підхід до організації проведення практики (неузгодженість програм, планів, термінів тощо);
- інфраструктура соціальних служб і закладів поки що не є досконалою і більшість соціальних закладів не можуть вважатися задовільною базою для проходження практики;
- відсутні спеціально підготовлені працівники-супервізори;
- значна частина працівників соціальних служб і закладів не мають відповідної вищої соціальної освіти, або, принаймні педагогічної, психологічної, соціологічної;
- співробітники соціальних служб і закладів не зацікавлені у продуктивній роботі з студентами, оскільки не врегульовані механізми оплати цієї діяльності;
- під час проходження практики студенти не залучаються до активної участі в практичній діяльності, а в основному проводять спостереження, аналіз діяльності соціальної установи;
- відсутнє належне навчально-методичне забезпечення практики;
- не використовуються належним чином можливості міжнародного співробітництва в сфері практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної роботи.

Погоджуючись з думкою вітчизняних науковців щодо недоліків організації і проведення практичної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери у процесі загальної професійної підготовки, підкреслимо, що надзвичайно суттєвим недоліком, на нашу думку, є відсутність достатньої кількості годин для проведення практики у вітчизняних вищих навчальних закладах. Якщо в зарубіжних ВНЗ обсяг практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери становить приблизно 50% навчального часу, то в Україні – не більше 20–25%. Отже, співвідношення теоретичного і практичного компонентів підготовки фахівців для соціальної сфери не відповідає тенденціям світової соціальної освіти (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Процентне співвідношення навчальних годин на практичну підготовку майбутніх соціальних працівників у навчальних закладах різних країн

№	Країна	Частка годин для практичної підготовки
1.	Франція	55–65%
2.	США	50%
3.	Велика Британія	40–50%
4.	Бельгія	30–35%
5.	Росія	25–30%

Саме тому Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи поставила завдання вивчення досвіду практичної підготовки майбутніх соціальних працівників і на основі його ґрунтовного аналізу створення та впровадження єдиних підходів до освіти у соціальній сфері. Спільним у професійній підготовці фахівців соціальної сфери в Україні і за рубежем є те, що, по-перше, практика служить органічним доповненням до теоретичних курсів, які вивчають студенти; дає можливість усвідомити суть майбутньої професії і знайти своє місце в ній; ознайомитись із станом соціальної роботи в закладах різного типу; зрозуміти особливості соціальної роботи на сучасному етапі розвитку суспільства. По-друге, практика орієнтована на реалізацію функціонального підходу, ставить за мету оволодіння вміннями для здійснення професійних функцій соціального працівника (комунікативної, організаторської, діагностичної, прогностичної, профілактичної, корекційно-реабілітаційної, соціально-терапевтичної, охоронно-захисної), які реалізуються в органічній єдності.

РОЗДІЛ 2

ВОЛОНТЕРСЬКА РОБОТА – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Волонтерство є важливим ресурсом соціальної роботи, особливо в кризовий період, що зумовлено погіршенням матеріального становища й психологічного стану людей.

Волонтерський рух, який був започаткований ще у 1859 році і асоціюється з іменем Анрі Дюрана і створенням організації «Червоний Хрест», на сьогоднішній день є надзвичайно поширеним у багатьох країнах світу.

Слід відзначити, що науковці по-різному тлумачать поняття «волонтерська діяльність»: І. Айнутдинова, О. Акімова, Л. Вандишева, І. Зверева, Л. Міщик, І. Мигович, С. Пальчевський, В. Пестрикова, Ю. Хорунжий трактують її як «доброчинну діяльність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбутковості, без заробітної платні та просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства загалом; гуманістичну діяльність, спрямовану на соціальну допомогу певним верствам населення, розвиток добробуту та процвітання суспільства», що не вимагає матеріальної винагороди та ґрунтується на потребі реалізації цінностей; О. Акімова, В. Бочарова, В. Воронов, Б. Вульфів, О. Главник, Т. Дружченко, Н. Івченко, Р. Ларсен, В. Петрович, Ю. Поліщук, Н. Романова, Д. Хепуорт та ін. тлумачать волонтерську діяльність як добровольчу діяльність, засновану на ідеях безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства, без мети отримання прибутку, одержання оплати або кар'єрного зросту; отримання всебічного задоволення особистих і соціальних потреб шляхом надання допомоги іншим людям; О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверева, Т. Лях та ін. розглядають волонтерську діяльність як основу функціонування громадських організацій, територіальних громад, форму громадянської активності населення; Л. Артюшкіна, Ю. Мацкевич, А. Морів, А. Поляничко, Л. Радченко, Б. Сіррі – як мало спеціалізовану допомогу у різних сферах діяльності; З. Бондаренко, В. Бочарова, Р. Вайнола, А. Капська – як форму громадської активності особистості, спрямовану на розв'язання соціальних проблем, що сприяє формуванню професійно значимих якостей особистості фахівця із соціальної роботи.

Як доброчинна діяльність, діяльність, яка не потребує винагороди і здійснюється з власної волі, волонтерська робота не є спонтанною, неочікуваною чи фрагментарною, а спрямовується на виконання певних завдань та досягнення певних цілей і результатів, які зумовлені метою конкретної діяльності. За трактуванням В. Бочарової, Р. Вайноли, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Міщик, А. Мудрика, Є. Холостової та ін., мета волонтерської роботи полягає у сприянні особистісному та професійному зростанні, самореалізації та соціалізації особистості; наданні послуг тим, хто цього потребує, а також соціальної підтримки, захисту, допомоги окремим людям за рахунок компенсації втрат життєво важливих умов існування; реабілітація

громадян з обмеженими можливостями та соціально вразливих груп населення; у просвітництві населення та організації педагогіки середовища.

У Загальній декларації волонтерів відзначається, що волонтерство – це добровільний вибір, який виражає особистісні погляди і позицію; передбачає активну участь громадянина в громадському житті; сприяє покращенню якості життя, поглибленню солідарності між людьми; зумовлює реалізацію основних людських потреб на шляху побудови більш справедливого суспільства; сприяє більш збалансованому економічному і соціальному розвитку; виражається зазвичай у спільній діяльності в рамках різних асоціацій.

Слід підкреслити, що волонтерство є дуже важливою складовою громадянського суспільства. За допомогою волонтерства:

- в суспільстві підтримуються і підсилюються такі загальнолюдські цінності, як милосердя, турбота, допомога;

- люди реалізують свої можливості, повністю розкривають свій людський і професійний потенціал;

- встановлюються зв'язки, які сприяють вирішенню важливих життєвих питань багатьох людей.

Зауважимо, що поняття «волонтер», «волонтерство» можна конкретно й адекватно застосовувати лише за умови зародження, становлення й функціонування його як суспільної організації громадянського суспільства. Сутність цього явища можна визначити як особливу форму спонтанного самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих ними для обстоювання власних інтересів організацій та об'єднань в усіх сферах життя суспільства і як певну систему відносин, яка склалась для досягнення певної спільної мети – реалізації власних бажань, себе самого через надання безкорисливої цілеспрямованої допомоги іншим індивідам.

Волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди і позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається, як правило, у суспільній діяльності в межах різного роду асоціацій. Волонтерство сприяє покращенню якості життя, особистому процвітання й поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху будівництва більш справедливого і мирного суспільства, більш збалансованому економічному і соціальному розвитку, створенню нових робочих місць.

Добровільна праця – один із найяскравіших феноменів людської цивілізації, який свідчить, що на тлі технічного прогресу здійснюється еволюція людського духу. Спираючись на теорію потреб А. Маслоу, можна зробити висновок, що люди, які виконують добровільну роботу, досягли вершини піраміди потреб, тобто реалізують потребу в самоактуалізації.

Волонтерський рух існує вже багато десятиліть. І хоча в різних країнах це явище має різні назви, воно є універсальним людським феноменом, який зустрічається в усіх культурах, на всіх рівнях економічного розвитку, серед представників обох статей і людей різного віку. Він є однією з найефективних форм роботи з молоддю, невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, дає можливість реалізувати себе у служінні суспільству. Велика кількість громадських організацій поєднує людей, які на добровільних засадах беруть

участь у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ та надання допомоги іншим в їх розвитку, соціальному становленні, інтеграції у суспільство тощо.

Мотиви для вступу до рядів добровольців можуть бути різними: переконання етичного і релігійного характеру; потреба в спілкуванні, активності, реалізації своїх здібностей, суспільному і державному визнанні; бажання оволодіти новою професією, добитися поліпшення діяльності соціальної установи. Часто добровільними помічниками стають ті, хто вже отримав допомогу і підтримку від організації і тепер хотів би передати власний досвід подолання критичної ситуації іншим.

У волонтерства як руху дуже багато позитивних аспектів. Волонтери – не тільки альтруїсти, вони також працюють заради набуття досвіду, спеціальних навичок і знань, встановлення особистих контактів, особливо. Якщо вони працюють в соціальній сфері. Часто волонтерська діяльність – це прямий шлях до оплачуваної роботи, завжди можливість проявити і зарекомендувати себе.

Волонтерство дозволяє людині, «не ламаючи» своє життя, доповнити його дуже значущою частиною – реалізувати почуття особистої громадянської відповідальності.

Волонтерство для кожної людини – це можливість здобути соціальний досвід, отримати рекомендації для подальшого просування та кар'єрного зростання.

Аналіз наукових праць [48 – 53] дозволяє розкрити основні засади волонтерського руху, зокрема визначити його принципи :

- Визнання права на об'єднання за всіма чоловіками, жінками, дітьми, незалежно від їх расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища.

- Повага до гідності та культури всіх людей.

- Надання взаємної допомоги, безоплатних послуг особисто, або організовано в дусі партнерства і братерства.

- Визнання важливості особистих і колективних потреб, сприяння колективному забезпеченню цих потреб.

- Надання можливості набуття нових знань і навичок, вдосконалення здібностей, стимулюючи для цього ініціативу і творчість людей, даючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем.

- Стимулювання почуття відповідальності, заохочення сімейної, колективної та міжнародної солідарності.

Виходячи з цих основних принципів, волонтери повинні:

- Сприяти тому, щоб індивідуальна участь перетворювалося на колективну дію.

- Активно підтримувати свої асоціації, бути відданим їх цілям і обізнаним про їх політику та діяльність.

- Прагнути, в міру своїх здібностей та наявності вільного часу, доводити до успішного завершення спільно розроблені плани і програми.

- Співпрацювати зі своїми колегами по асоціації в дусі взаєморозуміння і взаємної поваги.

- Не розголошувати конфіденційну інформацію, якщо така передбачається характером діяльності.

Водночас, на думку багатьох науковців, поважаючи права людини і основні принципи волонтерства, асоціації волонтерів різних країн зобов'язані: забезпечувати розумну регламентацію волонтерської діяльності; визначати межі добровільної співпраці, ясно формулювати і з повагою ставиться до своїх функцій; доручати кожному діяльність, яка йому найбільше підходить, забезпечуючи необхідне навчання та допомогу; забезпечувати регулярне підведення підсумків діяльності та їх оприлюднення; забезпечувати, в разі необхідності, компенсацію ризику, пов'язаного з діяльністю волонтерів, а також шкоди, яка ненавмисно завдається третім особам в результаті діяльності волонтерів; забезпечувати загальний доступ до волонтерської діяльності, відшкодовуючи, у разі необхідності, зроблені витрати; передбачити механізми припинення волонтерами діяльності, як з ініціативи асоціації, так і їх власної [54; 55].

Волонтерство – це фундамент громадянського суспільства як спосіб збереження і зміцнення людських цінностей. Люди повинні мати право вільно присвячувати час, талант, енергію іншим людям за допомогою індивідуальних і колективних акцій, не чекаючи винагороди.

Світовий досвід підтверджує, що волонтерство є однією з форм активної соціальної позиції громадянина. Згідно з висновками експертної групи ООН, є три основні визначальні характеристики волонтерської діяльності [56; 57].

По-перше, діяльність не повинна здійснюватися в основному для фінансової винагороди, хоч компенсацію витрат і деякої символічної оплати можна передбачити. По-друге, діяльність повинна здійснюватися згідно власної доброї волі індивіда. По-третє, діяльність повинна приносити користь іншому індивіду, або суспільству в цілому, хоч визнається, що волонтерська діяльність може приносити певну вигоду і волонтеру.

Волонтерство сьогодні переросло в міжнародний рух глобального масштабу. Із понад ста країн світу добровольці об'єдналися і створили в 1970 році Міжнародну Асоціацію Добровольчих Зусиль (IAVE). На сьогоднішній день міжнародний волонтерський рух складається з багатьох організацій, таких як волонтери ООН, Міжнародна волонтерська організація SCI (Service Civil International), Молодіжна міжнародна організація «Молодь – за мир» YAP (Youth Action for Peace), Федерація ICYE (International Cultural Youth Exchange), Альянс європейських волонтерських організацій (Alliance of European Voluntary Service Organizations), Координаційний комітет міжнародних волонтерських організацій CCIVS (Coordinating Committee for International Voluntary Service), Асоціація волонтерських організацій AVSO (Association of Voluntary Service Organisation).

Волонтери ООН – UNV (United Nations Volunteers) – організація, яка безпосередньо підкоряється ООН, що займається підтримкою сталого глобального розвитку на планеті шляхом просування ідей волонтерства та мобілізації добровольців для вирішення конкретних практичних завдань на нашій планеті. Налічується понад 4000 волонтерів ООН, що працюють з

біженцями, ВІЛ-інфікованими, дітьми, інвалідами; в галузі дитячої і дорослої освіти, охорони здоров'я, міського розвитку, виборчого права та захисту прав виборців, гендерної рівності та прав жінок і т.п. практично у всіх країнах - учасницях ООН.

Міжнародна волонтерська організація SCI (Service Civil International) заснована в 1920 р. У її завдання входить поширення ідей миру, міжнародного взаєморозуміння і солідарності, соціальної справедливості і захисту навколишнього середовища. Основна діяльність SCI зосереджена на організації міжнародних волонтерських проектів, семінарів, коротких, середніх і довгострокових волонтерських програм, освітніх тренінгів та міжнародних обмінів.

Молодіжна міжнародна організація YAP (Youth Action for Peace) розпочала свою діяльність в 1923 р., пропагуючи ідеї миру і співпраці між країнами та активно виступаючи проти військових конфліктів. YAP має відділення в 15 країнах і об'єднує політично активну молодь у волонтерському русі. YAP займається організацією волонтерських антивоєнних проектів, пацифістських семінарів і тренінгів, розробкою методів ненасильницького вирішення військових конфліктів, роботою з біженцями, найбільш соціально незахищеними групами населення, лобюванням антивоєнних і миротворчих ідей серед політичних партій і організацій.

Федерація ICYE (International Cultural Youth Exchange) розпочала свою діяльність у 1949 році. ICYE налічує більше 30 відділень у країнах Африки,

Азії, Європи та Латинської Америки. Місія ICYE у просуванні молодіжної волонтерської активності за міжнародне взаєморозуміння світі. Глобальна освіта та інтеркультурне виховання – два основних принципи програм ICYE в роботі з дітьми, людьми похилого віку та інвалідами; організації дитячих центрів, екологічних проектів.

Альянс європейських волонтерських організацій (Alliance of European Voluntary Service Organizations), заснований в 1982 р., являє собою координаційний центр європейських національних волонтерських організацій, що спеціалізується на координації короткострокових і довгострокових волонтерських робочих таборів, що підтримують ідеї міжнародного співробітництва, миру і взаєморозуміння.

Асоціація волонтерських організацій AVSO (Association of Voluntary Service Organisation) координує діяльність європейських волонтерських організацій і просуває інтереси волонтерства на рівні урядів, соціальних інститутів і громадських організацій.

Щоб мати більш повне уявлення про волонтерську діяльність, розглянемо волонтерство на прикладі окремих держав, зокрема США [56; 57], де, як відомо, волонтерський рух почав розвиватися вже давно, і де добровольцями найчастіше ставали люди або багаті, або літнього віку. Перші відчували потребу ділитися, а другим хотілося активно брати участь у житті, яке вже, фактично, підходило до свого завершення. Добровільні організації відігравали помітну роль в історії соціальної політики США. Різні релігійні громади створювали ще в ХІХ столітті свої організації, які пізніше влилися в Червоний

Хрест і разом з жіночими організаціями займалися активною діяльністю в охороні здоров'я та соціальній політиці. Вони організовували лікарні, вели справи в установах для психічно хворих і людей, залежних від алкоголю.

Слід підкреслити, що діяльність добровільних організацій, однак, ніколи не мала вирішального значення і розглядалася як суттєвий доповнення до державного забезпечення. Добровільні організації замість вимоги коштів для вдосконалення власних послуг, наполягали на розвитку державного сектора. З часом, коли в США так звана «держава благополуччя» стала більш розвиненою, уряд побачив у добровільних організаціях інтегровану частину соціальних послуг, а не конкуруючі або альтернативні послуги.

Сьогодні більше 75% дорослих американців входять, принаймні, в одну добровольчу групу. Інакше кажучи, американський «третій сектор» включає понад 1 млн. організацій, які забезпечують соціальний захист та підтримку населення. І, незважаючи на те, що держава володіє там значно більшими можливостями, ніж в Україні, волонтерство вважається в США та інших розвинених західних країнах почесним заняттям і волонтери користуються великою повагою; організаціям добровольців надається фінансова та організаційна підтримка з боку держави і підприємницьких кіл. Самі ж організації працюють на безоплатній основі як «виконавці» державних соціальних програм, виконуючи роль своєрідного буфера. Таким чином, вони не дублюють, а доповнюють державні служби, утворюючи з ними єдину ефективну систему соціальної допомоги населенню.

В США сьогодні діє більше мільйона таких організацій. Це найбільший у країні роботодавець: кожен другий американець працює не менше 3 годин у тиждень волонтером в церкві або лікарні, громадських службах або різних притулках, допомагає школам і т.д.

Волонтерський рух особливо поширений серед учнівської молоді, особливо студентів університетів. І це природно: по-перше, молодь по природі своїй не є занадто прогресивною чи консервативною, вона – всього лише сила, готова до будь-якого почину, по-друге, завдання навчального закладу полягає в тому, щоб розповісти, що навчальний заклад може дати молоді і що цей навчальний заклад може очікувати від молоді. Американські студенти з величезним бажанням беруть участь у волонтерському русі. Мотиви їх для вступу до лав добровольців різні: переконання морального і релігійного характеру; потреба в спілкуванні, активності, реалізації своїх здібностей, громадському і державному визнанню; бажання отримати нову роботу або освоїти нову професію.

Відомо, що в ієрархії індивідуальних потреб А.Маслоу існує такий фактор, як самовираження. А одним з аспектів самовираження може служити альтруїзм, який передбачає, передусім, турботу про благополуччя оточуючих.

На основі проведених досліджень американські психологи виділили шість причин, які пояснюють, чому люди добровільно надають допомогу іншим, доглядаючи за інвалідами або хворими на СНІД, працюючи з дітьми вулиці тощо:

1. Бажання краще розуміти людей або чогось навчитися.

2. Кар'єрне зростання, розширення перспективи отримання роботи завдяки отриманому досвіду і зв'язків.
3. Соціальна пристосовність: бажання стати частиною якої-небудь групи і домогтися схвалення.
4. Захист свого Я через зменшення почуття провини або позбавлення від особистих проблем.
5. Збільшення поваги, зміцнення почуття власної гідності і впевненості в собі.
6. Вираження цінностей: бажання діяти відповідно до загальнолюдських цінностей і піклуватися про інших .

Вчені вважають, що у багатьох людей прояви альтруїзму викликають почуття задоволеності собою, внутрішньої самовинагороди.

В Україні волонтерство інтенсивно розвивається з початку 90-х років і багато аспектів цього явища ще не знайшли достатнього відображення у дослідженнях вітчизняних учених. Окремі аспекти волонтерського руху розкриті у працях: О.Безпалько, Р.Вайноли, Н.Заверико, А.Капської, Т.Лях, Ю.Поліщук, С.Савченко та ін..

Протягом тривалого періоду Україна як незалежна держава намагається побудувати економічно ефективне, соціально захищене, політично стабільне суспільство. Сьогодні в Україні зароджується демократичне суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості та гуманізму. Формальні державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства, тому особливої ваги набуває громадський рух. Про те, що цей процес розпочався і триває, не дивлячись на труднощі, свідчить поява сучасних недержавних організацій, кількість яких вже сягнула понад 20000.

Стратегічна мета трансформації українського суспільства полягає в розбудові соціально – правової цивілізованої держави. Реалізація цієї мети тісно пов'язана із формуванням громадянського суспільства, невід'ємним елементом якого є так званий третій сектор. До третього сектору належать недержавні, некомерційні об'єднання громадян, що прагнуть допомогти собі та іншим, не переймаючись одержанням прибутків, – політичні партії, профспілки, молодіжний рух, жіночі, волонтерські, релігійні організації, благодійні фундації та багато інших. Функція їх полягає у відстоюванні прав і свобод громадян і найповнішому задоволенні їх основних політичних, економічних, правових, культурних, а головне, соціальних інтересів.

Серед переваг організацій третього сектора можна відзначити їх горизонтальну ієрархію, меншу бюрократію, гнучкість і швидкість реагування, високу кваліфікацію персоналу, знання проблем, нижчі ціни за рахунок залучення сил волонтерів, економію державних витрат, що виділяються на управління, і плюралізм в ухваленні рішень.

Особливим об'єднанням громадян, які належать до третього сектору, є волонтерські організації.

У 1995 році був заснований Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». У законі України «Про соціальні послуги» зазначається, що волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову діяльність, що має суспільно-корисний характер.

Волонтерська діяльність – будь-яка соціальна, суспільно корисна, систематична і вмотивована неприбуткова діяльність фізичних та юридичних осіб, що провадиться шляхом виконання робіт, надання послуг громадянам, організаціям і суспільству в цілому. Якщо вмотивована неприбуткова діяльність має одноразовий чи випадковий характер або провадиться на підставі родинних чи дружніх стосунків, вона не є волонтерською. Волонтер – фізична особа, яка добровільно провадить волонтерську діяльність. Волонтерами можуть бути особи, які досягли 16 років і, як виняток (за згодою одного з батьків або особи, що його заміняє), – 15 років. Об'єднання волонтерів утворюють волонтерську організацію, яка може бути зареєстрована відповідно до чинного в Україні законодавства.

Сьогодні відомі такі центри волонтерського руху в Україні:

1. Координаційна рада з питань розвитку та підтримки волонтерського руху при Міністерстві праці і соціальної політики.
2. Всеукраїнський громадський центр “Волонтер”.
3. Ресурсний центр розвитку громадських організацій “Гурт”.
4. Український державний центр соціальних служб для молоді.
5. Волонтерський центр “Пенсіонер”, ради організації ветеранів війни.
6. Коаліція громадських організацій та ініціатив за вільну від тютюнового диму Україну.

Волонтерський рух з кожним роком набуває усе більшої потужності, об'єднує усе більше громадян та залучає значні людські ресурси, що потребує чіткого законодавчого регулювання. Держава намагається реагувати на цю потребу часу, про що свідчить визначення у законодавчому полі основ державної політики щодо волонтерства, введення до законодавства основних термінів і понять стосовно волонтерського руху.

Так, законодавчо визначений термін «волонтерський рух», задекларовано, що підтримка і сприяння його розвитку є одним з основних напрямів державної політики у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю, організовано проведення в Україні у 2001 році Міжнародного року волонтерів, у межах якого розроблено низку заходів щодо сприяння розвитку в Україні волонтерського руху; утворена Кабінетом Міністрів України Координаційна рада з питань розвитку та підтримки волонтерського руху, легітимізовано право волонтерів на їх залучення до надання соціальних послуг і відповідно до положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України, яке регулює цю діяльність, передбачено право суб'єктів, які надають соціальні послуги, залучати волонтерів на договірних засадах для виконання цієї роботи. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 10 грудня 2003 р. У Положенні визначено, що волонтерська діяльність – це добровільна неприбуткова діяльність фізичних осіб - волонтерів, яка спрямована на надання допомоги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, і сприяє самореалізації волонтера [58]. У 2004 році схвалено концепцію проекту закону України «Про волонтерський рух» [59]. У 2010 році Верховна Рада України ухвалила проект Закону

України «Про волонтерський рух». Відповідно до документу, основні напрями волонтерської діяльності включають надання допомоги окремим соціальним групам, особам, сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Зокрема, у проекті розглянуто механізм надання соціальної допомоги та духовної підтримки, сестринського догляду пацієнтам відділень паліативної допомоги та геріатричних відділень і членам їх сімей. У проекті зазначена участь волонтерів у діяльності, пов'язаній з захистом прав сімей, дітей та молоді, організацією масових спортивних і культурних заходів національного та міжнародного значення, охороною навколишнього природного середовища та культурної спадщини тощо.

Сам закон був затверджений порівняно недавно – 19 квітня 2011 року Верховною Радою України [60].

Все це сприяло поширенню волонтерського руху в Україні, його становленню та організаційному оформленню.

Ми повністю солідарні з думкою Т.Голованової і Ю.Гапон про те, що волонтерство є феноменом цивілізованого суспільства [61]. Водночас, слід підкреслити, що розвиток волонтерського руху в Україні відбувається з певними труднощами, які зумовлені тим, що: в роки радянської влади внаслідок функціонування командно-адміністративної системи управління часто порушувався принцип добровільності; сьогодні ще не достатньо розроблена нормативно-правова база волонтерської діяльності, що пояснюється складністю процесу становлення громадянського суспільства; комерціалізація різних сфер сучасного суспільства негативно впливає на підвищення статусу волонтерської діяльності в суспільстві. Процеси докорінної перебудови соціально-економічного характеру, зміна політичної ідеології та відсутність будь-якої іншої призвели в нашій країні спочатку до ідеологічного, а пізніше – і морального вакууму. Громадяни України не відразу сприйняли ідею безкоштовної, безкорисливої допомоги, є чимало проблем і в організації діяльності волонтерів [62], проте поняття «волонтер», «волонтерські організації», «волонтерство», «волонтерський рух» для позначення важливого значення соціально-політичного життя суспільства дедалі набувають масового поширення. В нашій країні волонтерський рух, детермінований гуманізацією суспільного життя, є відповіддю на суспільні потреби. Будучи закоріненим у традиції безкорисливої допомоги нужденним, історично притаманній українській національній культурі, і взявши на озброєння досвід ряду передових у цій сфері західних країн, вітчизняний волонтерський рух з кожним роком набуває усе більшої потужності, об'єднує усе більше громадян.

Добровольчі ініціативи розповсюджуються майже на будь-яку сферу людської діяльності – роботу з соціально незахищеними верствами населення (інвалідами, людьми похилого віку, маргіналами); роботу в рамках неформальної освіти, спрямованої на інкультурне спілкування; розвиток проектів, які зміцнюють дух соціальної терпимості; миротворча діяльність, розв'язання конфліктів; екологічний захист; активізація населення у глибинці тощо. Незважаючи на досить широкий спектр діяльності волонтерів, аналіз

історії розвитку і сучасного стану волонтерства у різних країнах доводить, що основною галуззю діяльності добровольців є соціальна, тобто та важлива сфера діяльності, у якій участь держави визнається недостатньо ефективною. У розвинутих зарубіжних країнах участь населення у волонтерській діяльності давно стала невід'ємною частиною соціальної практики.

У європейській моделі соціальної роботи добровільна допомога населенню, як правило, входить до загальної державної системи соціальної допомоги і є важливим її елементом, який розширює проблемне поле цієї життєво важливої діяльності. Одночасно зі становленням національних моделей волонтерської діяльності досить інтенсивно відбувалося зародження і подальший розвиток міжнародних волонтерських організацій.

Фактично, практика волонтерського руху за кордоном розвивалася паралельно із становленням соціальної роботи як професії. Вона має загальні та специфічні особливості, характерні для різних країн, а також провідні тенденції, що визначають стратегічні шляхи формування громадянського суспільства.

Наявна суперечність між потребою допомоги окремим групам населення і можливістю її надання, оскільки соціальним працівникам, як людям, професійно покликаним надавати допомогу тим, хто її потребує, дуже складно охопити всі верстви населення, вони просто не можуть обійтися без підтримки добровольців. І саме тут дуже важливе значення має волонтерська діяльність як ресурс соціальної роботи, ефективне використання якого можливе на основі вивчення накопиченого розвинутими країнами досвіду, творчого використання його для побудови його вітчизняної моделі.

В Україні волонтерській рух теж, в першу чергу, тісно зв'язаний з соціальною роботою. Це – одна з найефективніших форм роботи з різними категоріями клієнтів. Він є невичерпним джерелом набуття громадянської освіти, дає людині можливість реалізувати себе у служінні суспільству. Велика кількість громадських організацій поєднує людей, які на добровільних засадах беруть участь у соціальних програмах щодо попередження негативних явищ та надання допомоги іншим в їх розвитку, соціальному становленні, інтеграції у суспільство тощо.

Перелік робіт, що здійснюють волонтери, досить широкий : соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, проведення ігортек, допомога дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, розповсюдження соціальної реклами, допомога ветеранам війни та праці, профілактика правопорушень та негативних явищ в дитячому та молодіжному середовищі, робота з неповнолітніми та молоддю, які звільнилися з місць позбавлення волі, організація змістовного дозвілля дітей та молоді, організація та проведення клубу спілкування молоді з функціональними обмеженнями, робота за програмою "рівний-рівному", інформування громадськості з питань європейської інтеграції.

Зазвичай діапазон особистісних якостей людини дуже великий. Людина прагне удосконалити себе, знайти своє призначення і місце в житті. Волонтерська діяльність – це шлях самопізнання і самоперевірки. Тому у

добровільній роботі беруть участь різні категорії волонтерів. Водночас, підкреслимо, що найбільш численною категорією волонтерів є молодь, особливо студенти ВНЗ.

Волонтерство – один з видів залучення молоді до відстоювання активної громадської позиції, який дозволяє проявити максимально свої здібності та вміння, завдяки яким можна допомогти іншим людям у вирішенні їх проблем. Молоді люди гостро бачать соціальну несправедливість; розшарування суспільства; оточуючих людей, які потребують допомоги, і, головне, мають сили та натхнення своїми діями допомогти іншим.

У процесі участі у волонтерському русі формуються лідерські якості молодих людей. Лідерські якості – важливі характеристики сучасної людини, адже в останні роки все більше стверджуються цінності творчо і інтелектуально розвинутої людини. А це, в більшості випадків, можливе за умови вміння людини постояти за себе, досягати поставленої мети, бути лідером. Ведуться дискусії про вродженість чи набутість лідерських якостей, однак очевидно, що такі якості необхідно виховувати в собі. Лідерські якості також виховуються під час перебування молоді особи в межах певної інституції (школи, навчального закладу, громадської організації тощо).

Для молодих людей участь у волонтерській діяльності має свої переваги:

- здійснення допрофесійної підготовки, професійне самовизначення та становлення;
- оволодіння знаннями та практичними навичками соціальної роботи; досвід індивідуальної та групової роботи з ровесниками та дорослими; нові друзі, цікаве дозвілля, змістовна зайнятість, можливість допомогти іншим;
- розвиток лідерських якостей, творчих здібностей, самовираження та становлення молоді людини як особистості, як активного члена суспільства;
- можливість брати участь у процесах прийняття рішень, які стосуються молоді.

Сьогодні в Україні понад 1,5 млн. молодих людей – студенти вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Тому молодіжний людський капітал – студентство є одним з найважливіших ресурсів волонтерської роботи.

Як відзначає вітчизняна дослідниця Т.Лях, особливість волонтерського руху в Україні полягає в тому, що найчисельнішою групою волонтерів, які працюють у соціальній сфері, є учнівська та студентська молодь [63, с. 5]. Участь молодих людей у волонтерському русі дає їм змогу зробити особистий внесок у розв'язання соціальних проблем, випробувати свої можливості, беручи участь у проектах і програмах соціальної спрямованості. Саме серед студентів виникають і розвиваються різні молодіжні рухи, організації.

Для молоді волонтерська діяльність стає не тільки способом проведення вільного часу, самореалізації і можливістю принести користь суспільству, але і стимуляцією майбутніх фахівців до професійного зростання і розвитку. Особливо це стосується працівників соціальної сфери, оскільки піклування про людей, надання їм необхідної допомоги є важливою складовою їх професійної

діяльності. До речі, як свідчить практика, люди, які прилучилися до волонтерської діяльності у молодому віці, продовжують брати участь у ній впродовж всього життя. Це може бути допомога людям похилого віку, самотнім, інвалідам, дітям-сиротам, дітям, схильним до девіантної поведінки, дітям вулиці тощо.

Якості, які розвиваються у студентів, залучених до волонтерської діяльності, сприяють формуванню професійної спрямованості майбутнього фахівця соціальної роботи. У волонтерській діяльності має місце постійне вдосконалення взаємовідносин з власним внутрішнім духовним «Я»; відбувається включення студентів у процеси самосприйняття (студент пізнає себе як джерело бажань і потреб); самоідентифікація (корекція індивідуальної свідомості при співставленні з іншими особистостями); саморозкриття, самореалізація; формується установка на подолання труднощів у професійній діяльності.

Дуже часто студенти, навчаючись у вищих навчальних закладах, намагаються уникати труднощів, не бажають самотійно вирішувати складних життєвих проблем і поступово втрачають свою індивідуальність, віру в себе і свої можливості. За умови участі в соціальній діяльності, маючи змогу перевірити свої сили і повірити в свої можливості, майбутній соціальний працівник робить крок до життя в гармонії з самим собою і навколишнім світом, набуває психологічної адаптації до умов середовища, які часто змінюються, вчиться долати труднощі і керувати власними емоціями і станами. Це, в свою чергу, підвищує його життєвий тонус, зберігає психічне здоров'я. Безперечно, формування особистості майбутніх фахівців соціальної роботи відбувається в основному в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Проте, на нашу думку, волонтерство вносить свій вклад у процес професійно-особистісного становлення майбутнього соціального працівника.

Навчання у вузі співпадає з початком періоду зрілості, який характеризується посиленням свідомих мотивів поведінки. Стають більш стійкими такі якості особистості, як цілеспрямованість, рішучість, витримка, наполегливість, принциповість, самотійність, ініціативність, уміння володіти собою.

У процесі участі студентів у волонтерському русі ці якості мають змогу розвиватися і сприяти подальшому професійному розвитку майбутніх фахівців соціальної роботи.

Слід підкреслити, що в студентському колективі існують реальні сприятливі умови для формування особистості майбутнього фахівця.

Колектив у волонтерському русі виконує 5 основних функцій:

- організаційну, оскільки є організатором життя і діяльності студентів; студенти самі планують і реалізують свої плани, підводять підсумки, аналізують результати діяльності;

- комунікативну, тому що спілкування є одним з важливих факторів життєдіяльності колективу, при цьому між студентами встановлюються вибіркові особистісні і ділові відносини, які можуть бути більш або менш тривалими;

- виховну, оскільки колектив створює свій моральний мікроклімат, є носієм моральних, політичних, естетичних цінностей і переконань, завдяки чому виявляє виховний вплив на студентів;

- професійну, оскільки студенти-волонтери навчаються у вищому навчальному закладі і професійна спрямованість проявляється у формуванні в них інтересу до майбутньої діяльності через волонтерську роботу;

- стимулюючу, яка забезпечує формування значимих для студентів стимулів до участі у волонтерській діяльності, регулює взаємовідносини і поведінку студентів, стимулює розвиток їх активної позиції.

Таким чином, у студентському колективі на основі взаєморозуміння, взаємоповаги і взаємо відповідальності виникають сприятливі умови для організації волонтерського руху, гармонізації особистих і суспільних інтересів, професійного становлення студентів і ефективного формування у них професійної спрямованості.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних учених (А.Астін, С.Вершина, Г.Вілфінг, Лозинський, Й.Поліщук та ін.), а також власний досвід роботи у ВНЗ дозволяє стверджувати, що участь студентів у волонтерській діяльності позитивно впливає на академічний розвиток студентів, формування вмінь і навичок, необхідних для самостійного життя, почуття громадянської зрілості, сприяє духовному розвитку, формуванню правильних ціннісних орієнтацій, викликає бажання продовжувати волонтерську діяльність після закінчення навчання у вищому навчальному закладі.

Участь студентів у різноманітних волонтерських акціях дозволяє їм співвіднести свої особистісні можливості в духовно-моральному плані з вимогами професії, яка передбачає наявність таких властивостей особистості, як комунікативність, гуманізм, толерантність, емпатія та інші. Участь у соціальних проектах допомагає студентам засвоїти нові соціальні ролі, здобути професійний досвід, необхідний на ринку праці і при вибудові власної кар'єри у соціальній сфері. Студенти-випускники, які мають досвід волонтерської діяльності, проявляють більше ініціативи і творчості, вміють працювати в команді.

Підкреслимо, що волонтерська діяльність потребує від добровольців не лише бажання та наявності вільного часу, а й певних знань з психології, соціальної педагогіки, соціології, медицини, юриспруденції тощо; волонтери повинні володіти навичками спілкування з різними прошарками населення, знайомитись із кращим, як вітчизняним, так і зарубіжним досвідом роботи.

Організація волонтерської роботи безперечно вимагає підготовлених спеціалістів, які володіють відповідними вміннями та технологіями активізації громади, визначенні її проблем, організації членів громади для задоволення потреб і вирішення проблем з використанням необхідних ресурсів.

Отже, підготовка майбутніх соціальних працівників до волонтерської діяльності має бути невід'ємним компонентом професійної підготовки фахівців соціальної сфери.

Доцільно підкреслити, що досвід такої підготовки існує в багатьох зарубіжних країнах і є досить ефективним, про що свідчать результати здійсненого нами аналізу праць науковців [64 – 69].

Так, у зарубіжній системі соціальної освіти (США, Австрія) передбачено співпрацю вищих навчальних закладів з громадськими організаціями, до діяльності яких залучають студентів. На базі ВНЗ організують волонтерські центри та реалізують студентські волонтерські програми, які спрямовані на вирішення соціальних проблем конкретної спільноти, проблеми забезпечення зайнятості молоді та ін.

В Австрії існує спеціальна школа для навчання керівників дозвіллевими центрами молоді. Школа співпрацює з молодіжними громадськими організаціями, представники яких входять в контролюючий орган школи, що впливає на розробку змісту та форм підготовки.

Аналіз зарубіжного досвіду соціальної освіти вказує на популярність студентських клубів, які існують при освітніх установах. Основна мета діяльності цих клубів полягає у розвитку у студентів культури публічного обговорення суспільно значущих проблем, що передбачає розвиток здібностей молоді вільно мислити, вміння розуміти іншу точку зору, переконливо викладати свої думки в публічному виступі, критично мислити, бути психологічно стійким. Значення діяльності таких клубів для студентів полягає, на наш погляд, в тому, що дозволяє студентам уточнити рівень власного розуміння проблеми, критично осмислити свої знання, переконання, познайомитися зі ступенем розробки проблеми в теорії і на практиці, отримати невідому раніше інформацію, нові аргументи, визначити свою позицію серед інших, оцінивши її моральні та етичні засади.

У державному університеті Болла (Штат Індіана, США) діє цікава програма «Мистецтво лідерства» (The Excellence in Leadership), спрямована на формування у студентів умінь громадського лідера, які передбачають розвиток впевненості в собі, соціальної активності, спрямованості особистості на реалізацію волонтерської діяльності у ВНЗ і після закінчення університету.

В університеті Північного Мічигану діє програма «Організація студентських лідерів» (The Student Leader Fellowship Program at Northern Michigan University), мета якої полягає у вихованні компетентних студентів - лідерів зі сформованими етичними уявленнями, орієнтованими на допомогу спільноті. Програма передбачає вивчення проблем: «Турбота про членів своєї групи», «Мистецтво публічного виступу» та ін.

У зарубіжній системі соціальної освіти (Австрія, Франція, Швейцарія та ін) як перспективний напрям професійної діяльності фахівця з соціальної роботи виокремлена соціально-культурна діяльність. Фахівці даного напрямку називаються «спеціаліст-аніматор у сфері соціальної роботи».

У широкому сенсі анімація позначає певний спосіб ведення соціально-культурної роботи в різних сферах суспільної діяльності. Анімація у вузькому розумінні являє собою нову професію.

Поняття «анімація» визначається як свідомо діяльність, спрямована на розвиток і зміну соціального спілкування людей, громадських структур і

вдосконалення умов для дій окремих індивідів і соціальних груп з метою більш повної реалізації ресурсів людини; діяльність, побудована на принципі партнерства. Анімацією вважають особливу технологію, яка характеризується сукупністю методів діяльності, що дозволяють аніматорам активно залучати молодь до культурного та соціального життя суспільства. Дана технологія, на нашу думку, може бути використана в комунікативній, культурно-дозвіллевій, науково-дослідній, проектній діяльності в аспекті організації і функціонування волонтерства. Зауважимо, що у вітчизняній соціально-педагогічній науці поняття «анімація» – порівняно нове і недостатньо вивчене.

У Швейцарії соціально-культурна анімація є складовою частиною підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери та передбачає навчання студентів, які мають досвід роботи з соціально-культурної анімації, тобто підготовка набуває характеру « супроводу професії ».

Студенти вивчають проблеми соціальної роботи з молоддю і знаходять їх рішення в процесі вивчення «творчих предметів»: драма, музика, танці та ін., що дозволить майбутнім фахівцям соціальної сфери використовувати і застосовувати можливості даних «предметів» у професійній діяльності.

Таким чином, анімація як технологія соціальної роботи може бути врахована при відборі специфічного змістового компонента програм професійної підготовки майбутніх фахівців з соціальної роботи.

У Великій Британії діє Загальнонаціональна організація з навчання фахівців, що працюють з молоддю, яка забезпечує їм доступ до вищих курсів з подальшим присвоєнням ступеня. Зміст програм спрямовано на оволодіння теорією міжособистісного спілкування; формування вміння створювати і підтримувати міжособистісні взаємини; вміння працювати в команді; розвиток організаторських та аналітичних здібностей; прагнення постійно поглиблювати знання і вдосконалювати навички професійної діяльності.

Широке залучення студентів до волонтерського руху в західних країнах спростовує існування у суспільстві стереотипу щодо благодійності і волонтерства як заняття для багатих, а звичайні люди з їх часто мізерними зарплатами не можуть цим займатися. Практика свідчить, що значна частина благодійних внесків надходить від людей, рівень доходів яких середній або навіть нижче середнього. Насамперед, це стосується студентів. Наприклад, у 2007 році в банках Нью-Йорка спеціально для студентів з'явилися платіжні квитанції на суму по 1 долар. Поряд з логотипом – інформація про некомерційні організації штату, які шукають кошти для фінансування конкретних проектів. Серед них: відкриття дитячих хоспісів, допомога самотнім молодим матерям тощо. Ще одна цікава акція під назвою «Дитяча година», спрямована на підтримку дітей вулиці, дітей із неблагополучний сімей. Взяти участь в кампанії міг кожен, хто передав свій заробіток за годину робочого часу у Міжнародний молодіжний фонд. Ця акція знайшла широку підтримку не тільки в США, але й багатьох інших країнах.

Волонтерський рух в США часто представлений у вигляді різних клубів соціальної спрямованості, які захищають права студентів. Це особливо

стосується таких категорій студентів, як студенти з обмеженими можливостями, студенти, які приїхали на навчання з інших країн та ін.

Слід підкреслити, що волонтерські організації соціальної спрямованості як форма надання допомоги і впливу на соціалізацію молоді є унікальним соціально-педагогічним феноменом професійної школи США.

Федеральна статистика США свідчить, що волонтерська діяльність в системі професійної освіти здійснюється в рамках 700 програм на загальнонаціональному і місцевому рівнях. Більше половини студентів працюють у проектах, спрямованих на допомогу групі ризику : хворим, бездомним, дітям з девіантною поведінкою.

Надзвичайно поширеною формою участі у волонтерському русі серед американських студентів є діяльність у міжнародних молодіжних акціях у всьому світі у складі інтернаціональних студентських груп. Зауважимо, що подібна група працювала в Закарпатті з дітьми-сиротами.

Таким чином, професійна підготовка фахівців соціальної сфери за рубежем має ряд особливостей: здійснюється в освітніх установах із залученням до процесу навчання ресурсів громадських організацій; поряд з традиційної теоретичною підготовкою та практичною професійною діяльністю майбутніх фахівців існують додаткові форми (клуби) і програми підготовки; серед важливих напрямків діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери виділяють волонтерську роботу. Вона має характер «Супроводу професії», тобто майбутні фахівці суміщають теоретичну підготовку та професійну практичну діяльність.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Сучасні соціокультурні і соціально-економічні умови розвитку країни, а також трансформаційні процеси на всіх рівнях освіти зумовлюють зміни педагогічної теорії і практики, серед яких – пошук шляхів удосконалення процесу професійної підготовки соціальних працівників, здатних реалізувати фахову діяльність в умовах дефіциту соціальних технологій, інноваційних програм та ін. Аналіз професійної діяльності фахівців соціальної роботи засвідчує, що нові й нестандартні завдання складають значну частину вирішуваних ними проблем. Тому питання формування готовності майбутніх фахівців соціальної роботи до науково-дослідницької діяльності в умовах закладу вищої освіти набуває особливої актуальності.

Науково-дослідницька діяльність (НДД) – це своєрідна ланка, яка пов'язує теорію і практику соціальної роботи. Наукові дослідження є невід'ємною складовою формування теоретичних знань і передбачають удосконалення форм, методів і технологій соціальної роботи. Дослідження проводяться для вивчення проблем, які ускладнюють соціальне функціонування людини чи групи осіб, вивчення потреб населення в окремих послугах, об'єктивної оцінки діяльності соціальних працівників, ефективності певних соціальних проектів і програм та ін. При цьому фахівці соціальної роботи вносять певний вклад у розвиток її теорії. В арсеналі соціальних працівників знаходиться багатий фактичний матеріал, який передбачає узагальнення і розповсюдження у науковій і професійній сферах. Означене зумовлює високі вимоги до фахової підготовки майбутніх соціальних працівників, які повинні мати не тільки глибокі знання в сфері соціальних проблем та шляхів їхнього вирішення, але й володіти методологією і технікою здійснення досліджень і обробки даних. Для соціального працівника необхідно проникнутися ідеєю цінності застосування наукових методів у професійній діяльності, оскільки вирішення проблем, з якими він зіштовхується у своїй практиці, у значній мірі залежить від рівня готовності до НДД.

Наукові знання про суспільство не завжди були пов'язані з емпіричними дослідженнями, а практика соціальної допомоги, соціальної роботи, управління не взаємопов'язані з теоріями, що пояснюють соціальні феномени на макро- або мікрорівні. Основоположниками цих теорій є доктрини древніх мислителів, зокрема, Платона і Аристотеля, які вперше в історії запропонували розгорнуті пояснення суспільного устрою і об'єднань людей. З того часу пройшли століття, поки до вирішення проблем, які вважалися раніше суто абстрактними, стали застосовуватися експериментальні методи, тобто стали проводитися прикладні соціальні дослідження.

Дослідницька практика в соціальній роботі має тривалу історію. Раннім соціальним теоріям був властивий критичний амеліоризм, тобто прагнення до покращення соціальної ситуації, а також раціональний активізм – енергійне втручання в існуючий устрій. Соціальні теорії, крім того, були пронизані

атмосферою романтичного аскетизму і ентузіазму, властивих європейській ідеології. Вплив романтизму на формування дослідницької практики зумовив розвиток якісної методології. Розвиток досліджень, на думку Р. Парка, тісно пов'язаний з формуванням системи державного управління, яка прагне досягти більш раціоналізованої моделі: «Прогрес вимагає такого стану, коли, наприклад, прийняттю законів передують збір і аналіз фактів, а реформи здійснюються експертами, а не любителями» [70].

До початку ХХ-го століття між академічною наукою і соціальними дослідженнями було мало спільного: вони розвивалися паралельно. Соціальні теорії, доктрини, які прагнули пояснити соціальний устрій, були спрямовані на пошук кінцевої істини, вони вважалися «чистою» наукою і були зрозумілі лише вузькому колу добре освічених інтелектуалів. У свою чергу, соціальні дослідження вирішували більш конкретні, життєві завдання: займалися якомога повнішим описом соціальних груп, зразків культури, політичних настроїв і використовувалися для того, щоб привернути увагу громадськості до «соціальних проблем», які вимагають невідкладного вирішення, зокрема, за допомогою реформ. Дослідження також проводилися з метою офіційної інспекторської перевірки для оцінки справ у будь-якій галузі.

Саме поняття «соціальні проблеми» було сформовано на початку ХІХ-го століття в контексті реформістської ідеології і охоплювало злиденність, злочинність, захворюваність, проституцію, неграмотність і низку інших явищ і процесів, які вимагали невідкладного втручання. Збір відомостей про господарське та суспільне життя у вигляді статистичних описів державних установ здійснювався й раніше – до прикладу, в 1598 році Дж. Стоун здійснив описання будівель, церков, шкіл, звичаїв у Англії. У ХVІІІ столітті Дж. Ховард провів дослідження тюремних установ Англії і Уельсу. Це був кількісний аналіз стану в'язниць у всіх графствах: оцінювалися такі показники як харчування, одяг, праця, санітарні умови утримання ув'язнених тощо. Дж. Ховард також відвідав деякі в'язниці Франції, Німеччини, Швейцарії та Голландії і зробив порівняльний аналіз. У першій половині ХІХ ст. були опубліковані десятки праць з такого роду соціальних досліджень [71].

Класичним стало соціальне дослідження Ч. Бута «Життя і праця населення Лондона», яке налічувало 17 томів. Головна ідея дослідника полягала в тому, що основним критерієм соціального структурування суспільства є розмір доходу населення. Автор розробив концентричну структуру міста і ввів у методологію соціальних досліджень техніку картографування – він розфарбовував лондонські квартали в різноманітні кольори в залежності від доходів їхніх жителів. Ч. Бут три роки жив серед злиднів і провів тисячі інтерв'ю. Зокрема, його звіт про стан релігійності в Лондоні базується на результатах аналізу 1800 інтерв'ю [72; 73].

На початку ХХ ст. здійснено десятки соціальних досліджень, розвивалася їхня методологія. Зокрема, у 1920-му році англійським вченим Дж. Боулі було проведено дослідження про різноманітні зміни в суспільному житті країни [74]. Автором вперше було застосовано метод вибіркового дослідження.

Тривалу історію має практика соціальних досліджень у США. Зарубіжні вчені Р. Баркер, Дж. Грей, Б. Джонсон та М. Пейн зазначають, що перші спроби організації соціальних досліджень у США і використання їхніх результатів у процесі надання допомоги здійснювалися з кінця ХІХ-го століття, тобто в період становлення професійної соціальної роботи. В цей же час окремі функції соціальної допомоги та підтримки деяких категорій населення почали виконуватися волонтерами (недержавними фондами, асоціаціями) в рамках світської і конфесійної благодійності.

Найбільш відомими прикладами досліджень у США є роботи руху «дружніх візитерів», які з'ясовували умови проживання окремих людей або сімей, що перебувають у стані бідності, використовуючи при цьому деякі елементи емпіричних досліджень (бесіди, спостереження, опитування та ін.). З часом для проведення таких досліджень на допомогу волонтерам були розроблені спеціальні посібники-рекомендації з викладом основних правил та описом методики проведення досліджень. Окрім якісного вивчення і описання соціальних проблем використовувалися й кількісні методи. Наприклад, проводилися підрахунки чисельності бідних, одиноких і старих людей, матерів-одиначок, осіб з інвалідністю та ін. Здійснювалися певні оцінки потреб у продуктах харчування, одязі, предметах домашнього вжитку і засобах гігієни.

Особливу роль у розвиток досліджень у галузі соціальної роботи внесли представники руху сетльментів. Як і члени інших благодійних організацій, вони намагалися використовувати певні теоретичні засади для розробки стратегій, які б максимально підвищували ефективність їхньої діяльності. Зокрема, вона базувалася на концепції, умовно названій «Три Р»: дослідження (research), реформа (reform), проживання за місцем роботи (residence). Представники руху сетльментів визнавали науковий підхід до вивчення проблеми бідних в цілому, а не становища окремої знедоленої людини. Дослідження надавали інформацію про економічну, політичну і соціальну ситуації в робочих районах індустріальних центрів. Як наслідок – результати їхніх досліджень свідчили про системний, а не індивідуальний характер проблеми бідності [75].

З часом особлива увага у США стала приділятися вивченню проблеми житлових умов населення. Зокрема, в 1895 році в Чикаго, Д. Адамс і її колегами було здійснене дослідження на цю тематику і продовжене Р. Вудсом у Бостоні та ін. Деякі з таких робіт, присвячених цій же проблемі, продовжилися в 1908 році під керівництвом С. Брекінридж та Е. Еббот за дорученням головного санітарного інспектора Чикаго у відділі соціальних досліджень Чиказької школи міста та благодійності. На основі результатів дослідження житлових умов приймалися відповідні рішення щодо можливих варіантів їхнього покращення стосовно окремих груп населення.

Найбільш відомими дослідженнями у США кінця ХІХ століття є:

- «Карти і документи Хулл Хаус» (1895 р.) – присвячене вивченню стану мігрантів у Чикаго і виявило їхні основні соціально-економічні проблеми;
- «Міська пустеля» (1898 р., Бостон, автор Р. Вудс), – фокусувалася на проблемах мігрантів та їхній бідності.

- «Філадельфійський негр» (з англ. *The Philadelphia Negro*, 1899 р., автор В. Дюбуа), присвячене расовій проблематиці. Ця праця була заснована на зборі відомостей про житлові умови, роботу, доходи та освіту афроамериканців у Філадельфії (було опитано 9 тисяч осіб протягом 15 місяців);
- «Соціальне дослідження Пітсбурга» (1909-1914 рр., автор П. Келлог) – зібрано детальні відомості про зайнятість робітників у металургійній промисловості, їхні доходи, стан здоров'я, умови праці та побуту, якість житла, освіти, сплату податків, злочинність, відпочинок. Як зазначає Р. Парк, дослідження П. Келлога було ініційовано дискусіями про роль місцевої громади у вирішенні соціальних проблем.

У деяких дослідженнях використовувалася праця тисячі добровольців, проводилися газетні кампанії та збір коштів на їхню підтримку. Здійснення таких досліджень, без сумніву, було б неможливе без розвитку ефективної інфраструктури, необхідної для управління ними, починаючи з етапу формулювання проблеми, збору й аналізу даних, завершуючи підготовкою публікацій. Паралельно розвивалася й методологія – швидше на рівні практичних розробок, але накопичення цього досвіду стимулювало до академічної рефлексії з приводу інструментарію збору і аналізу даних. До 1928 року в США було проведено 154 загальні і 2621 спеціалізовані дослідження [76]. Їхньою метою була спроба викликати суспільний резонанс з приводу певних соціальних проблем.

Відзначимо, що далеко не кожна проблема в житті звичайної людини може виявитися в центрі уваги держави, стати предметом законодавчих реформ або причиною реструктуризації системи соціальної політики. Питання про те, чому ті чи інші події або явища, ситуації або умови починають трактуватися як соціальні проблеми, ймовірно, залежить від того, які їхні наслідки, а також від того, як на них може впливати суспільство або окремі суб'єкти. Усвідомлення певного дискомфорту або важкої ситуації як нагальної соціальної проблеми передбачає пошук її причин і часто пов'язане з ідентифікацією її носіїв, а також суб'єктів або інстанцій, які відповідають за її усунення.

Для соціологів США 1920-х років було характерно прагнення до точного емпіричного опису процесу соціальної дезорганізації на індивідуальному і соціальному рівнях. Тут вперше в історії науки було застосоване систематичне використання включеного спостереження, неструктурованого інтерв'ю, опрацювання особистих документів. Комплексне, всебічне вивчення певної ситуації отримало назву кейс-стаді (*case study*) – дослідження випадку. Методологія кейс-стаді була близька до прийомів соціальної роботи з індивідуальним випадком (*social workcase, case work*), автором якого є М. Річмонд [77]. Обґрунтування і розвиток цього методу перебували під впливом психоаналітичної теорії З. Фрейда і його послідовників О. Ранка, Д. Боулбі, Е. Еріксона, М. Кляйн та ін., а також прихильників психодинамічного підходу.

Метод *case work* передбачає постановку соціального діагнозу, що зумовлює детальне вивчення певної проблеми шляхом дослідження різних

сторін життя клієнта, соціального оточення тощо. На кожному етапі індивідуального втручання застосовуються певні методи дослідницької діяльності: збір і аналіз інформації про проблему клієнта, що зумовила складну для нього життєву ситуацію; діагностика – виявлення рівня соціального відхилення; прогноз – дослідження перспектив змін ситуації; «лікування» – процес надання допомоги і дослідження його ефективності.

Підкреслимо, що *case work* – це, перш за все, дослідження випадку (*case study*), а вже потім система надання допомоги клієнту. За допомогою цього методу досліджувалися проблеми мігрантів, дезорганізації сімей, молодіжні угруповання і банди, самогубства, гетто, злочинність. «Таємничий світ соціальних проблем відкривався дослідникам приблизно так само, як екзотична культура антропологу» [78]. Поступово від описового кейс-стаді дослідники переходили до соціологічного аналізу з використанням методів експериментальної перевірки гіпотез.

Перші дослідження методом кейс-стаді передбачали вивчення випадку, в якості якого виступали біографії окремих людей. Прикладами використання біографічного методу є роботи У. Хілі «Злочинець» (1915 р.) та Е. Крейгера «Душевні конфлікти й неправильна поведінка» (1917 р.), які здійснювалися шляхом вивчення особистих документів – листів, записів у щоденнику, письмових сповідей. Теоретичне обґрунтування біографічного методу здійснено У. Томасом і Ф. Знанецьким, які в своїй роботі «Польський селянин у Європі і Америці» (1919 р.) проаналізували зміст листування між сім'ями, які виїхали в США і їхніми родичами, що залишилися на батьківщині; були досліджені також їхні автобіографії. Дослідників цікавив взаємозв'язок між культурними цінностями і особистісними установками, механізми і процеси адаптації особистості до нових соціальних умов. У 1920-ті роки К. Шоу вивчав підліткову злочинність, використовуючи написані правопорушниками автобіографічні замітки, доповнені поліцейськими і судовими документами, результатами медичних оглядів та ін. Всю сукупність цих даних він розглядав як «історію випадку» [79].

У 1923 році на щорічному симпозиумі соціологів У. Хілі проголосив біографічний метод визначальним способом поповнення вченими свого незнання людської особистості, її поведінки і психічного життя. Дізнатися мотивацію соціальної поведінки, стверджував він, можливо, тільки пізнавши сімейні обставини, спадковість, спосіб життя, соціальні контакти людини [29; 30]. У формуванні особистості найважливіше значення мають саме біографічні факти (особисті взаємини з членами сім'ї та групи, переломні моменти життя, спадковість, ступінь і характер придушення підсвідомих інстинктів) біологічної спадковості, яка пов'язує людину з природою. Підкреслювалося, що біографічний метод сприяє встановленню плідної міждисциплінарної співпраці в дослідженні і вирішенні соціальних проблем.

Протягом ХХ-го ст. методологія соціальних досліджень в США постійно розвивалася. Якщо в 1920-ті роки переважала стратегія кейс-стаді, а інтерв'ю визначалося як неструктуроване інтенсивне вивчення невеликої кількості випадків, то до 1940-х років набули поширення статистичні методи, включаючи

масове опитування, контент-аналіз, обговорювалися способи кількісної обробки даних неструктурованих інтерв'ю. На перетині академічної соціальної теорії, практики масових соціальних досліджень і техніки експериментальної перевірки гіпотез виникла методологія соціологічних досліджень. Оволодіння математико-статистичним апаратом зумовило розвиток норм експериментальної науки. Відповідно, в цей період стали проводитися більш масштабні і науково-обґрунтовані соціальні дослідження.

Зокрема, 1960-х роках було здійснено дослідження об'єктивних і суб'єктивних чинників бідності, а також структури бюджетів різних типів сімей (його результатом стало введення понять «мінімальний бюджет сім'ї» та «офіційної межі бідності»). Дослідниця М. Стравінські, одна з учасниць цієї роботи, неодноразово підкреслювала, що прогрес у визначенні цих показників було досягнуто завдяки співпраці вчених і соціальних працівників-практиків, які брали участь у багаторічному дослідницькому проекті [80].

З розвитком соціальної практики в ХХ столітті зростає інтерес щодо вивчення ефективності діяльності соціальних закладів і служб у європейських країнах. Після Другої світової війни фінансування соціальних програм стало однією з найбільших витрат бюджету, тому питання про ефективність діяльності державних установ (як економічної, так і соціальної) стало актуальним. Низка кейс-стаді, спрямованих на рефлексію управлінських практик і вдосконалення методів соціальної роботи, була здійснена Національним інститутом соціальних служб (National Institute of Social Services) у Британії в 1970-х роках. В процесі обговорення діяльності соціальних закладів і служб піднімалися питання про філософію соціальної роботи, що впливає на ставлення до клієнтів і на формування специфічної організаційної культури.

Було виявлено, зокрема, що на відміну від приватних організацій, де багато зусиль витрачається на залучення клієнтів, їхнє інформування і створення в суспільстві позитивної репутації компанії, у державних закладах службовці виявляють неухважність, грубість, прагнуть швидше завершити спілкування з клієнтами, у деяких випадках – скоротити кількість повторних візитів, уникнути складних ситуацій, а також не надто піклуються про імідж своєї професії. В основі таких відмінностей між приватними та державними установами в умовах західного суспільства знаходяться глибокі історичні, психологічні та соціальні корені, що визначають особливі відносини між тими, хто надає і хто отримує соціальні послуги.

Дослідник М. Зальд виділив три основні відмінності у відносинах «клієнт-організація» між державними і приватними сервісами [81]. По-перше, в державних сервісах клієнт не отримує переваг від використання монетарних санкцій, здатних вплинути на підвищення якості роботи співробітників організації. Клієнт не має можливості вибрати між постачальниками послуг, а якщо таке і відбувається, втрата клієнта ніяк не позначається на бюджеті соціальної служби. По-друге, існують відмінності в статусі клієнтів – в державних службах частіше мають справу з низькостатусними групами населення, бідними та ін. І, по-третє, комунікація фахівців служби з такими

клієнтами може бути ускладнена через існуючі між ними класові, освітні, культурні відмінності. У сукупності ці організаційні особливості здатні серйозно вплинути на якість послуг, що надаються на всіх етапах здійснення соціальної роботи: на стадії встановлення першого контакту, ідентифікації проблеми, виборі методів допомоги і надання послуг.

Так, під час вивчення бюрократизму американських соціальних служб в 1960-і роки П. Блау виявив, що ті співробітники, які були відповідальні за первинний прийом клієнтів, широко використовували свої повноваження щодо класифікації клієнтів, щоб утвердити свою владу, і часом самі брали участь у виробленні неформальних правил щодо клієнтів [82]. Такі результати відповідають загальним уявленням про бюрократію соціального забезпечення, що склалася в цей період як про систему, яка, окрім явних функцій, виконує приховані, беручи участь в утвердженні соціальної нерівності та стигматизації. Дослідження латентних функцій соціального забезпечення зіграли позитивну роль у публічній дискусії про ефективність діяльності соціальних закладів і служб і шляхів її вдосконалення.

В Україні соціальні дослідження зародилися як перепис населення, який вперше відбувся на початку XVIII століття. Тогочасне вузьке спрямування перепису не давало необхідну інформацію про становище різних груп населення (дане дослідження проводилося з метою здійснення податкового контролю). Тільки наприкінці XVIII століття характер даних перепису розширився, а до їхньої інтерпретації почали залучатися вчені (зокрема, статисти, математики). Першими представниками вітчизняного «описового» напрямку статистики були І. Вернадський, Є. Слуцький, П. Червінський, Ю. Янсон та ін. Вони заклали основу комплексного економіко-статистичного описання життя країни. На початку XX-го століття статистичні методи почали використовуватися в роботі журналістів, лікарів, економістів та ін., які розпочали практику емпіричних досліджень. У фокус досліджень потрапляли основні соціальні проблеми того часу – бідність, алкоголізм, самогубство. Безперечно, з сучасної методологічної точки зору такі дослідження були далекими від ідеалу через малі вибірки, спірності критеріїв, неоднозначності питань у анкетах, поганій співставленості отриманих даних.

Значного розвитку набула практика соціальних досліджень у 20-30-ті рр. минулого століття. Більшість із них були зосереджені у Всеукраїнській академії наук (К. Грушевська, Б. Кістяківський), Українському демографічному інституті (М. Птуха), Харківському НДІ педагогіки (В. Протопопов), Всеукраїнському інституті праці, який функціонував у Харкові (Ф. Дунаєвський). У 30-50-ті роки XX-го століття вітчизняна соціологія була в цілковитій ізоляції від світової науки, бракувало фактичного матеріалу, дослідження в СРСР заборонялися. Тільки з початку 60-тих років розпочинається відродження соціології і практика досліджень. Із здобуттям Україною незалежності почали створюватися наукові установи дослідницького профілю, зокрема: Інститут соціології, Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи та ін. У діяльності цих закладів органічно

поєднуються теоретико-методологічні розробки з широкомасштабними емпіричними дослідженнями. З року в рік проводяться загальнонаціональні опитування, які фіксують динаміку соціальних показників розвитку України [83; 84].

Аналізуючи досвід соціальної роботи в сучасних умовах можна визначити три групи факторів (соціально-економічні, управлінські, педагогічні), які зумовлюють необхідність реагування на соціально-економічні перетворення в суспільстві шляхом постійного розвитку теоретичних і емпіричних досліджень у соціальній сфері (Г. Андреева, М. Бомбик, Т. Дьячек, Л. Крившенко, І. Липський, В. Нікітін, В. Хоменко, Т. Шанін та ін.).

Соціально-економічні фактори. До цієї групи включені чинники, які безпосередньо продиктовані специфікою соціально-економічної і політичної ситуації в нашій країні, і які виявляються в системі соціального захисту населення (в соціальній роботі, медицині, освіті, культурі): загострення традиційних для суспільства проблем; модифікація раніше існуючих і виникнення нових проблем; удосконалення нормативно-правової бази тощо.

Так, актуальними для нашого суспільства є низка соціальних проблем (соціальне неблагополуччя, різні форми залежності та ін.), які вимагають фахового втручання соціальних працівників (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Окремі показники здоров'я та соціального неблагополуччя населення
України

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чисельність ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД (загальна кількість/на 100 тис. осіб)	129260/ 284,9	139715/ 308,8	138107/ 323,0	126759/ 297,6	133117/ 313,8	141577/ 335,4
Кількість хворих на алкоголізм (заг. кількість/на 100 тис. осіб)	39445/ 86,9	37780/ 83,4	30920/ 72,2	28921/ 67,8	29381/ 69,1	28314/ 66,9
Кількість хворих на наркоманію (заг. кількість/на 100 тис. осіб)	5533/ 12,2	4750/ 10,5	3791/ 8,9	3666/ 8,6	3822/ 9,0	4095/ 9,7
Кількість осіб з інвалідністю (заг. кількість/на 1000 осіб)	2495,2/ 53	2710,0/ 59	2831,7/ 63	2568,5/ 60	2614,1/ 61	2635,6/ 62
Чис. дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування	92865	90722	83716	73183	71178	70240
Чисельність скоєних правопорушень	447147	563560	529139	565182	592604	523911
Чисельність безробітних (% до к-сті економічно-активних)	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	10,1
Кількість малозабезпечених сімей, які звернулися по допомогу (протягом року)	424421	453762	564062	826131	993974	984246

Як засвідчують дані таблиці 3.1, за деякими показниками спостерігається позитивна тенденція щодо їхнього прояву, однак низка соціальних проблем залишаються актуальними і потребують вирішення на рівні соціальної політики

держави, соціальних закладів і служб, втручання кваліфікованих соціальних працівників.

Традиційно дослідження соціального неблагополуччя вирізняються прикладним характером, оскільки спрямовані на вирішення конкретних соціальних проблем, які вимагають особливої уваги з боку держави і суспільства. Вивчення «носіїв соціальних проблем» дозволяє, перш за все, зафіксувати факт їхньої наявності, описати життєві умови, характер проблем, з якими вони стикаються в процесі життєдіяльності, стійкі, соціально наслідувані моделі поведінки. Отримана в процесі НДД інформація стає надбанням громадськості, тим самим суспільство має можливість реагувати на ті чи інші соціальні явища і проблеми, які відзначаються деструктивним характером.

Зауважимо, що на сьогоднішній день практика соціальної роботи набула значного досвіду (в тому числі, з урахуванням зарубіжних здобутків) та вдосконалення. Науково-дослідницькі проекти здійснюються на замовлення Міністерством соціальної політики України, а їхні результати використовуються в процесі вирішення певних суспільних проблем. Зокрема, за останні десятиліття реалізовано низку досліджень, зокрема: «Особливості реалізації державної політики у сфері зайнятості населення в умовах інтеграції України в Європейське співтовариство», «Комплексний аналіз та прогнозування тенденцій у створенні робочих місць з урахуванням соціально-економічної політики розвитку регіонів України», «Нові підходи щодо подолання бідності в Україні», «Реформування державних соціальних стандартів у контексті децентралізації державної влади та реформи місцевого самоврядування в Україні», «Розробка алгоритму переходу від надання послуг стаціонарного догляду для осіб похилого віку та інвалідів, які перебувають в інтернатних установах, до надання послуг із влаштування зазначених категорій осіб до сімейних форм проживання» та ін. [85].

Отже, професійні завдання, які стоять перед соціальним працівником трансформуються в часі, розширюють функціональні обов'язки фахівця, модернізують організаційну структуру закладів соціальної сфери, зміст і технології їхньої діяльності.

Необхідність науково-дослідницької діяльності соціальних працівників зумовлюють різноманітні новації та реформи у сфері соціального захисту населення.

Так, актуальною на сьогоднішній день є проблема реформування пенсійного забезпечення в Україні. Перехід від солідарної до накопичувальної системи радикально змінює позицію соціального працівника по відношенню до клієнта. Якщо раніше його основне завдання у системі пенсійного забезпечення полягало в правильному нарахуванні пенсій і контролі за їх своєчасною виплатою, то в нових умовах акцент зміщується на активізацію життєвої позиції людини. Соціальний працівник тепер націлений на пошук засобів і методів, які забезпечують посилене залучення кожного члена суспільства в процес підвищення якості його життя, як в активному трудовому віці, так і в старості. Нові підходи в системі пенсійного забезпечення вимагають від соціальних працівників постійного вивчення джерел життєвих сил конкретної

людини, виявлення чинників, які перешкоджають реалізації суб'єктності людини, розвитку способів підвищення її відповідальності за своє майбутнє.

Науково-дослідницька діяльність соціальних працівників актуалізується й завдяки активній законотворчій діяльності. Здійснений аналіз показав, що в сучасній Україні відбувається постійна зміна правових засад соціальної роботи, що регулюють діяльність системи соціального захисту населення. Зміна нормативної бази, задає певні «граничні умови», в яких функціонують соціальні заклади і служби, що зумовлює розробку, проектування та впровадження нових форм і методів роботи, засобів досягнення поставлених цілей. Це, в свою чергу, вимагає від соціального працівника вміння швидко і ефективно розробляти методики і технології діяльності в нових умовах, і є спонукальною основою для їхньої участі в цілеспрямованій науково-дослідницькій, науково-методичній та експериментальній роботі.

Таким чином, здійснений аналіз показує, що на всіх етапах розвитку соціальної роботи від соціального працівника вимагається активне включення в творчу науково-дослідницьку діяльність, що забезпечує створення адекватних форм, методів і засобів соціального захисту населення країни.

Управлінські фактори. Спираючись на результати досліджень [86; 87], можна констатувати, що відмінною рисою і своєрідністю вітчизняної моделі соціальної роботи є високі темпи її розвитку. За останні десятиліття відбулося виокремлення соціальної роботи з інших сегментів соціальної сфери, що оформилося в законодавчо-нормативному, матеріальному і організаційному аспектах. Це виражається в інтенсивному розвитку системи закладів соціального захисту населення, що зумовлює активізацію НДД в роботі їхніх менеджерів (керівників, управлінців). Аналіз досліджень, пов'язаних з управлінням соціальною сферою (А. Войтенко, М. Головатий, М. Лукашевич, М. Туленков та ін.) засвідчує, що функціональні обов'язки керівників соціальних закладів і служб реалізуються поетапно і мають чітко виражений дослідницький характер (в процесуальному і результативному планах), зокрема, постановка проблеми, побудова інформаційної моделі проблемної ситуації, виявлення та оцінка альтернатив тощо.

Для сталого функціонування соціальних закладів і служб потрібне постійне відслідковування змін, які відбуваються в суспільстві і відповідне реагування на них: шляхом адаптації до нових умов (модернізація цілей і завдань діяльності, уточнення змісту, форм, методів і засобів її реалізації) або за рахунок впровадження в їхню діяльність радикально нових способів дій (інновацій).

Це виражається в багатоаспектності і поліфункціональності форм, методів, технологій, прийомів соціальної роботи. Об'єктивним підтвердженням цього є традиційно високий інноваційний потенціал даної сфери практики. Він вимагає постійного проведення в соціальному просторі дослідницької діяльності на всіх рівнях – від теоретико-рефлексивного дослідження до узагальнення передового досвіду соціальних закладів і служб, а також соціальних працівників-новаторів.

Характеризуючи розвиток соціальних закладів і служб, ми погоджуємося з твердженням Ю. Овод, Л. Тюпті та І. Іванової, які відзначають, що інноваційна

діяльність перетворилася в самостійний господарсько-економічний устрій, спрямований на створення нових технологій. Стосовно до соціальної сфери вона розглядається як життєво важлива частина науково-практичного пошуку, що виконується соціальними працівниками в процесі їхньої науково-дослідницької діяльності [88; 89].

Суб'єктами НДД і передового досвіду виступають, перш за все, новаторські колективи як автори сукупності нових ідей і відповідних методів і технологій, а також соціальні працівники-новатори. Вони впроваджують нові або вдосконалюють елементи існуючих форм і методів, комбінують їх, досягаючи позитивних результатів соціальної практики. У зв'язку з цим важливе значення має не тільки навчання соціальних працівників методам і прийомам дослідницької діяльності, але формування системоутворюючого компонента – позитивної мотивації до постійної участі в НДД.

Безперечним фактором, який зумовлює актуальність НДД соціальних працівників, є необхідність реалізації дослідницького компонента в практичній соціальній роботі з клієнтом. Як слушно зауважує Г. Бернгард, елементи НДД використовуються соціальним працівником із самого початку вибудовування професійних відносин з клієнтом. Вже на цьому етапі розпочинається якісно-емпіричне дослідження [90], в процесі якого фахівець здійснює аналіз життєвого шляху клієнта, доповнюючи його біографічним баченням ситуації. Лонгітюдний характер досліджень втілюється через різноманітні моніторинги, що забезпечують тривале і безперервне спостереження за розвитком і зміною клієнта. Концепція взаємодії, яка зумовлює суб'єктивну позицію клієнта, його бачення життя, навколишнього світу, дозволяє виробити науково-обґрунтований підхід до його світосприйняття, що в процесі роботи забезпечує ефективне вирішення соціальної проблеми.

На мезорівні дослідницька складова має подвійну спрямованість. По-перше, його призначення полягає в науковому обґрунтуванні пріоритетних напрямів соціальної політики регіону, міста, окремого району, в кінцевому підсумку виражається в програмах соціального розвитку конкретного соціального закладу. По-друге, він забезпечує цілеспрямовану і науково обґрунтовану інноваційну діяльність, що здійснюється окремими закладами соціальної сфери.

Отже, дослідницький компонент спостерігається на всіх рівнях соціальної роботи. У практичній соціальній роботі особливо значущим є мікрорівень (рівень технології) – він є реакцією на те, що кожна технологія соціальної роботи є симбіозом універсального (нормативного) і унікального. У ній завжди присутні елементи невизначеності і проблемності, причому їх не можна усунути за допомогою раніше відомих прийомів, дій, операцій (Г. Гріннелл, К. Марлоу, А. Рубін та ін.). Якщо соціальний працівник не володіє дослідницькими знаннями, вміннями і навичками, то він вдається до жорсткої регламентації своєї діяльності. Це абсолютно неприпустимо, так як бюрократизує соціальну підтримку, «вирівнює» всіх клієнтів незалежно від їх соціального самопочуття, проблем, наявних ресурсів самопомоги. Ми

погоджуємося з думкою вчених, що ігнорування дослідницького компонента є порушенням одного з базових принципів – адресності соціальної роботи.

Проведені дослідження дозволяють нам зробити висновок, що професійний соціальний працівник застосовує науково-дослідницькі знання, уміння та навички в процесі:

- а) аналізу ситуації клієнта і виділення в ній невіршеної проблеми;
- б) планування роботи з клієнтом і визначення етапів виконання практичних дій;
- в) оцінки доцільності і ефективності методу, обраного для вирішення соціальної проблеми;
- г) збору інформації про потреби клієнтів, соціальної служби;
- д) пошуку ресурсів для покращення самостійного функціонування клієнтів і соціуму (самодопомоги і взаємодопомоги);
- е) розробки і впровадження в діяльність соціальних закладів і служб інновацій, які підвищують ефективність і якість наданих клієнтам послуг;
- є) інформування громадськості і урядових організацій про необхідність реалізації нових соціальних програм.

Та інформація, яку фахівець отримує під час щоденної діяльності у взаємодії з клієнтом в спеціально проведених дослідженнях і моніторингах, являє собою самостійну цінність не тільки для цілей інтервенції, управління і планування, але й в аспекті навчання. Емпіричні дані піддаються узагальненню та аналізу, викладаються в різноманітних публікаціях – інформаційних довідниках і доповідях, наукових статтях і навчальних посібниках. Тим самим здійснюється приріст знань про практику соціальної роботи, управління організаціями соціальної сфери, способи вирішення соціальних проблем. Завдяки дослідженням відбувається розвиток теорії і методів практичної соціальної роботи, відточується ідеологія професії, піддається редакції етичний кодекс.

Отже, широкий спектр напрямків НДД вимагає від соціального працівника володіння різноманітними методами означеної діяльності (аналіз, синтез, індукція, дедукція, систематизація, анкетування, спостереження, інтерв'ю, контент-аналіз та ін.). Дослідницькі вміння повинні входити до складу узагальнених професійних умінь працівника соціальної сфери.

До третьої групи ми відносимо *педагогічні фактори*, які, з одного боку, безпосередньо пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю соціальних працівників, а, з іншого – зумовлюють необхідність їхньої професійної підготовки у вищій школі. Означене передбачає визнання дослідницької парадигми як основи розвитку сучасної вищої освіти та вдосконалення змісту навчання майбутніх соціальних працівників.

Посилення ролі науки в житті суспільства в останні десятиліття призвело до того, що всі сфери людської практики стали залежними від інтелектуально-творчих ресурсів. З другої половини ХХ-го століття формується новий тип історичної епохи, що включає інші способи буття, мислення і культури.

В сучасних умовах подвоєння обсягу наукових знань у світі відбувається кожні 10-15 років. Для засвоєння професійно значимої інформації при

традиційній освітній парадигмі і відповідних технологіях на сьогоднішній день потрібно збільшення тривалості безперервного навчання, яке, наприклад, у США становить майже 14 років [91].

З іншого боку, вища освіта повинна забезпечити здатність випускника до швидкої професійної адаптації. В сучасних умовах багато професій «живуть» тільки 5-15 років, а потім або «зникають», або змінюються до невпізнанності. Тобто на зміну монопрофесіоналізму приходить поліпрофесіоналізм, що припускає володіння широким спектром фахових знань, умінь і навичок, які можуть бути швидко перенесені в нове «поле діяльності». Цей підхід розглядається науковцями і практиками як один зі способів забезпечення соціально-професійної мобільності кадрів, «здатності перебудовувати характер діяльності і самого себе залежно від мінливих професійних функцій, умов праці і сфери діяльності» [92; 93].

На думку сучасних філософів, педагогів і психологів, заклади вищої освіти повинні спрямувати освітній процес на підготовку фахівців, здатних здійснювати різні види діяльності в межах одної професії, якісно працювати в умовах мінливого середовища, вміти переходити з виконання одних професійних завдань на інші; об'єднувати декілька спеціальностей в одну професію широкого профілю.

Ухвалюючи принцип поліпрофесіоналізму як основу життя і продуктивного функціонування будь-якої галузі господарства, представники японської школи менеджменту, відомої у світі своєю високою управлінською ефективністю, вважають, що будь-який співробітник буде корисним закладу, якщо він не тільки володіє 3-4 суміжними спеціальностями, але кожні 2-3 роки освоює нові. Тільки така безперервна, «віялова» підготовка, активізована внутрішніми потребами людини, забезпечує швидкість і успішність оволодіння нею новими професійними обов'язками у випадку зміни профілю установи та виробничих завдань, чи при переході в іншу сферу діяльності. Тому вища школа повинна розвинути в майбутніх фахівців не тільки здатність до отримання нових знань, але й сформувати в них мотивацію і потребу в самовдосконаленні [94].

Відповідно, сучасне людство усвідомило потребу в зміні освітньої парадигми, що зумовило перехід до дослідницького навчання, формування проблемно орієнтованого професіоналізму фахівців. Сучасний навчальний процес у ЗВО повинен будуватися так, щоб сформувати в студентів універсальні знання, які актуалізуються нагальними виробничими та суспільними потребами і дозволяють у майбутньому самостійно здобувати інші знання, змінювати способи інтелектуальної діяльності, демонструвати гнучкість мислення. Тобто від освітнього процесу, в основі якого ланцюжок «увага – слухання – розуміння – відтворення», вища школа поступово переходить до активних методів, побудованих з урахуванням логіки розумових операцій (аналізу, синтезу, узагальнення та ін.) і закономірностей пошукової діяльності, тобто застосування дослідницького підходу в навчанні [95].

Зауважимо, що соціальна освіта передбачає чотири основні аспекти: науково-дослідницький, прикладний, моральний і духовний. Першорядна

позиція науково-дослідницької діяльності природна: без використання наукових досягнень у навчальному процесі не можна сформувати професійні якості; без впровадження знань, умінь і навичок у соціальну практику неможливо розраховувати на здатність випускника ЗВО мобільно і адекватно реагувати на мінливу соціальну ситуацію в суспільстві.

Отже, основи науково-дослідницьких знань і вмінь, що визначають рівень професіоналізму сучасного соціального працівника, повинні закладатися в процесі навчання у ЗВО, під час оволодіння основами професії, коли студенти не тільки освоюють різноманітні знання, формують уміння та навички, але накопичують певний досвід практичної НДД, формують особистісні якості, необхідні для її здійснення.

Визначаючи основні аспекти такої освіти в якості її основних цілей визначимо інтелектуалізацію особистості, індивідуалізацію навчання, формування педагогічних технологій, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери. Вихідними елементами такої підготовки стають: компетентність, ерудиція, індивідуальна творчість, самостійний пошук знань і потреба їх удосконалювання, висока культура особистості соціального працівника.

Таким чином, НДД соціальних працівників в сучасних умовах актуалізується соціально-економічними, управлінськими і педагогічними факторами. Перші пов'язані з тим, що соціальне замовлення суспільства вимагає створення такого інституту соціальної роботи, який би швидко й адекватно реагував на загострення традиційних і появу нових соціальних проблем у соціумі. Управлінські фактори зумовлені інноваційною діяльністю соціальних закладів і служб, що спричинено активним розвитком системи соціальної роботи. Педагогічні фактори передбачають розвиток соціальної освіти на основі дослідницької парадигми, що задає нові орієнтири цілям, змісту, формам і методам професійної підготовки соціальних працівників.

Розглянемо особливості дослідницької практики і специфіки наукової роботи в професійній діяльності соціальних працівників.

Зауважимо, що дослідження а соціальній роботі не завжди здійснюється відповідно до логіки наукового пошуку. Найчастіше – це стихійно-емпірична діяльність [94].

Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду професійної соціальної роботи засвідчує, що стихійно-емпірична пізнавальна діяльність здійснюється кожним практикуючим соціальним працівником. Вона носить несистематичний і неорганізований характер; побудована на вивченні окремих явищ соціальної реальності; в основі її реалізації лежить метод проб і помилок; одержувані в результаті знання мають частковий характер, локальну сферу застосування, складно адаптивні для інших умов соціальної роботи. Цей вид пізнавальної діяльності є визначальним для соціальних працівників-початківців.

На противагу стихійно-емпіричній, наукова діяльність відрізняється засобами пізнання, характером мети, вимог до точності понятійно-термінологічного апарату, вибором засобів дослідження, тощо. В процесі її реалізації вивчаються не тільки реальні об'єкти професійної діяльності, але й

нові, виявлені під час розвитку самої науки, нерідко задовго до їх практичного застосування. В результаті НДД отримуються нові знання, які характеризуються надійністю, обґрунтованістю, об'єктивністю, відтворюваністю, доказовістю, точністю.

Відомо, що наукові дослідження поділяють на теоретичні, прикладні та розробки. Як і в будь-якій сфері пізнання, для соціальної роботи важливими є всі види, оскільки вони спрямовані на отримання нових знань, шляхом застосування загальних і спеціальних засобів пізнавальної діяльності. Результати зазначених досліджень у соціальній роботі відрізняються за рівнем і ступенем узагальненості отриманих знань.

Спираючись на теоретичні праці Ю. Бабанського, В. Беспалько, В. Загвязинського, В. Краєвського, М. Скаткіна, В. Сластьоніна, М. Фірсова та інших вчених, ми виділяємо в соціальній роботі такі рівні знань: рефлексивно-теоретичний; експериментально-теоретичний; дослідницький, з якими співвідносяться відповідні види НДД.

Рефлексивно-теоретичні дослідження лежать у сфері інтересів теорії соціальної роботи. На цьому рівні працюють професійні дослідники-науковці. Він пов'язаний зі створенням теорії і методології соціальної роботи. Потреба в таких дослідженнях виникає за відсутності спеціалізованих методів або непридатності наявних засобів дослідницької діяльності, що виражається в постановці нової, нестандартної дослідницької мети. Суть методологічної діяльності полягає в адаптації нового завдання або ситуації до попереднього пізнавального досвіду з метою вироблення на його основі плану і проекту пошукової діяльності щодо його вирішення. Зауважимо, що пошук нових методів і засобів наукового пізнання має евристичний характер і спирається не тільки на правила, але й на інтуїцію, уяву і творчість.

Варто відзначити, що науково-дослідницька діяльність у будь-якій галузі знань, в тому числі сфері соціальної роботи, вимагає чіткого і конкретного формулювання проблеми, яка відображає суперечності між знаннями про об'єкт дослідження і незнанням шляхів, форм і методів їх вирішення. Оскільки соціальна робота – це діяльність з вирішення соціальних проблем, зауважимо про глибоке діалектичне розуміння проблеми як методологічного регулятива, який задає вибір методів і засобів її вирішення.

У процесі розв'язання проблемної ситуації, поряд з науковим, дослідницьким підходом у професійній соціальній роботі використовуються й інші фактори: цінності, традиції суспільства і соціальної групи; релігійні переконання; нормативно-правова база; особистий досвід та інтуїція соціального працівника. Однак спосіб вирішення проблеми не завжди є відомим і часто не може бути отриманим шляхом перетворення наявної інформації, що призводить до формальної регламентації і закріплення бюрократичних стереотипів у професійному розумінні соціальних проблем і шляхів їх вирішення.

Два інших напрями досліджень – експериментально-теоретичні і дослідницькі – реалізуються шляхом удосконалення теорій і методів соціальної роботи, конкретних програм і рекомендацій, спрямованих на їхнє практичне

застосування (Дж. Гріннелл, М. Пейн, К. Марлоу, В. Нікітін, Є. Холостова та ін.). Дослідницькі завдання на цих рівнях спрямовані на вивчення і науковий аналіз реально існуючої соціальної ситуації. При цьому задається характер, зміст, форми прояву об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають як на ситуацію, так і на можливі теоретичні підходи, моделі вирішення соціальних проблем. Особливе значення це має для сфери управління соціальною роботою, яке реалізує функції соціального передбачення, планування та прогнозування.

Відповідно до діалектичного принципу нерозривної єдності теорії і практики, професійна соціальна робота супроводжується рефлексивно-теоретичним і експериментально-теоретичним рівнями отримання наукових знань: вона будується з опорою на них; забезпечує емпіричним матеріалом, що актуалізує теоретичні дослідження; саме в практичній діяльності теоретичні знання проходять перевірку і знаходять своє підтвердження; ці знання відкривають перспективи розвитку і вдосконалення соціальної роботи.

Особливе місце в соціальній роботі займають емпіричні дослідження. Їхня мета (за Г. Бернгардом) – забезпечити вихідний матеріал для подальшої діяльності. При цьому вчений визначає такі особливості науково-дослідницької діяльності в соціальній роботі [90, с. 128]: розуміння соціальної обумовленості проблем клієнтів; опора на наукові підходи щодо вирішення соціальних проблем; спрямованість на дослідження окремої ситуації («випадку»); герменевтичний аналіз; підсилення теоретичних знань практичним досвідом та інтуїцією фахівця.

Використовуючи прийнятну класифікацію наукових досліджень (фундаментальні, прикладні дослідження і розробки), ми робимо висновок про те, що науково-дослідницька діяльність у практичній соціальній роботі містить елементи розробок і прикладних досліджень. При цьому дослідницький процес передбачає як теоретичні методи (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, систематизацію, класифікацію та ін.), так і практичні (інтерв'ю, анкетування, бесіди, спостереження, польові дослідження та ін.). Його спрямованість полягає в створенні сукупності знань, необхідних для ефективного вирішення соціальних проблем кожного клієнта (соціум, група, індивід), поліпшення соціального благополуччя суспільства в цілому.

Результати аналізу теоретичних джерел і емпіричних досліджень [90; 94] засвідчують, що реалізація НДД передбачає чотири етапи: визначення дослідницької проблеми; формулювання гіпотези, вибір методів і засобів дослідження; реалізація дослідницького задуму; оцінка отриманих результатів. Зазначені етапи можна співвіднести з рівнями (рефлексивно-теоретичним, експериментально-теоретичним і дослідницьким) та методами досліджень у соціальній роботі (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рівні, етапи та методи досліджень у соціальній роботі

Рівень дослідження	Етапи дослідження				Методи дослідження
	1 етап	2 етап	3 етап	4 етап	
Рефлексивно-теоретичний	Постановка нового	Визначення методо-	Впровадження	Оцінка резуль-	Аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування,

	теоретичного завдання	логічних підходів до вирішення завдання	методів дослідження	татів дослідження	ідеалізація, формалізація, узагальнення, порівняння
Експериментально-теоретичний	Ідентифікація дослідницького завдання	Формулювання гіпотези дослідження	Реалізація дослідження	Аналіз, інтерпретація отриманих даних	Аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, моделювання, експеримент, інтерв'ю, спостереження, анкетування та ін.
Дослідницький	Визначення соціальної проблеми (постановка соціального діагнозу)	Підбір методів і засобів соціальної роботи з вирішення соціальної проблеми	Реалізація методів соціальної роботи	Оцінка змін соціального стану клієнта	Аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, моделювання, бесіда, інтерв'ю, спостереження, анкетування, вивчення документів, контент-аналіз, біографічний, експертиза та ін.

Таким чином, на різних етапах і рівнях дослідницької роботи соціальними працівниками використовується певний арсенал дослідницьких методів.

Отже можна зробити висновок, що в широкому сенсі науково-дослідницька діяльність у соціальній роботі – це наукове вивчення соціальних проблем, в результаті якого забезпечується певний внесок у сукупність знань про сферу соціальної роботи. Науково-дослідницька діяльність є невід'ємним компонентом соціальної роботи, який формується за рахунок виокремлення в системі соціальної роботи науково-дослідницької підсистеми.

Таке трактування НДД у соціальній практиці дозволяє визначити її найважливіші риси: за своєю суттю – це емпірична науково-дослідницька діяльність; вона цілеспрямована і характеризується взаємозв'язком певних елементів, процедур і методів; будується в рамках логіко-конструктивних схем, методів і засобів пізнання, властивих науково-дослідницькій діяльності; виконується відповідно до алгоритму НДД; спирається на факти, які вимагають емпіричної перевірки; результатом НДД є нові знання про об'єкти соціальної діяльності; є методологічним регулятивом, який задає логічний напрямок вибору методів і засобів діяльності.

Підсумовуючи вищесказане під *НДД соціальних працівників будемо розуміти діяльність з отримання нових науково обґрунтованих знань, спрямованих на планомірну зміну соціальної дійсності, яка реалізується в логічній послідовності шляхом застосування спеціальних засобів наукового пізнання.*

Підкреслимо, що результатом НДД соціальних працівників є не тільки перетворення дійсності (результат – інтелектуальний продукт), але й розвиток критичного мислення фахівців, вміння самостійно вирішувати проблеми, формулювати їх, аналізувати наявні дослідження по даній темі, вибирати стратегії пошуку і необхідні методи дослідження, збирати інформацію,

інтерполювати, формулювати висновки, оформлювати результати роботи в певному форматі.

Уміння реалізовувати на практиці науково-дослідницьку діяльність передбачає виокремлення дослідницьких умінь соціальних працівників адекватно функціям соціальної роботи, в процесі яких застосовується певний дослідницький інструментарій. Зокрема, це діагностична, прогностична, проєктивна, перетворювальна, комунікативна, які вимагають сформованості таких науково-дослідницьких компетенцій:

- володіти здатністю аналізу специфіки соціокультурного простору, інфраструктури забезпечення соціального благополуччя представників різних груп населення;
- бути готовим досліджувати особливості соціального життя, благополуччя, поведінки різноманітних національно-етичних, статево-вікових, соціально-класових груп;
- бути здатним виявляти, формулювати і вирішувати проблеми в сфері психосоціальної, структурної і комплексно спрямованої соціальної роботи і медико-соціальної допомоги;
- бути здатним визначати наукову і практичну цінність дослідницьких завдань у процесі забезпечення соціального благополуччя населення;
- бути готовим до систематичного використання результатів наукових досліджень для забезпечення ефективності діяльності соціальних працівників, професійної підтримки благополуччя різних груп населення, забезпечення їхнього фізичного, психічного і соціального здоров'я;
- бути здатним надавати практичні рекомендації щодо застосування результатів наукових досліджень;
- бути готовим представляти результати НДД у формі звітів, рефератів, статей;
- бути здатним до здійснення прогнозування, проектування і експертної оцінки соціальних явищ і процесів у сфері психосоціальної, структурної і комплексно орієнтованої соціальної роботи [96; 97].

Відповідно до зазначеного, ми вважаємо, що визначальними дослідницькими уміннями соціальних працівників є такі: *методологічні, інформаційно-аналітичні, діагностичні, прогностичні, проєктивні, технічні, організаційні, комунікативні, системно-інформаційні.*

Методологічні вміння. Ці вміння визначальними, оскільки вони є основою будь-якої діяльності. Як зазначають науковці (Г. Бірта, А. Єріна, А. Конверський та ін.), методологія – це вчення про організацію діяльності [98; 99]. Безперечно, виконуючи репродуктивну діяльність (наприклад, соціальний працівник здійснює повсякденну діяльність на рівні «раз і на завжди» засвоєної технології, яка в принципі вже організована) методологічні вміння є не обов'язковими. Інша справа – продуктивна діяльність, спрямована на отримання об'єктивно нових знань чи результату. Вважаємо, що будь-яка науково-дослідницька діяльність, якщо вона здійснюється грамотно, за

визначенням завжди спрямована на об'єктивно новий результат. Отже, виникає необхідність її організації, тобто застосування методології.

Дослідники пропонують таку «схему методології»:

1. Характеристика діяльності: особливості, принципи, умови, норми;
2. Логічна структура діяльності: суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи, результат;
3. Часова структура діяльності: фази, стадії, етапи [100].

Таке представлення методології дозволяє зрозуміти її важливість у найрізноманітніших видах діяльності, зокрема, НДД.

Відповідно до практики соціальної роботи, методологічні вміння передбачають:

- самостійно визначати проблему дослідження, його об'єкт і предмет у конкретній сфері наукового знання;
- формулювати мету і завдання наукового дослідження;
- висувати гіпотезу, відхилити її, формулювати нову;
- вибирати і обґрунтовувати методи, конкретні методики дослідження, релевантні його предмету і гіпотезі;
- здійснювати самостійне дослідження у відповідності до плану;
- співвідносити отримані теоретичні результати з гіпотезою і метою дослідження;
- описувати і формулювати результати відповідно до логіки реалізації мети;
- складати повний звіт за результатами проведеного теоретичного/емпіричного дослідження [101; 102].

Отже, необхідними для здійснення НДД в соціальній практиці є вміння застосовувати методи-пізнавальні дії: виявлення і розв'язання суперечностей, постановка проблеми, висування гіпотези, визначення дослідницького інструментарію, узагальнення результатів роботи, застосування математичних методів, формулювання висновків та ін.

Необхідність розвитку *інформаційно-аналітичних умінь* сучасних студентів продиктована також модернізацією системи освіти, що зумовила створення нового високоякісного інформаційного середовища навчання в ЗВО. Так, майбутні фахівці повинні знати основні типи документів і види видань у професійній сфері; канали й джерела одержання інформації; мати уявлення про методи аналітико-синтетичної обробки документів, інформаційно-пошукові мови, про способи пошуку документів у бібліотеках і базах даних. Вони повинні вміти користуватися бібліографічними каталогами, покажчиками й картотеками; орієнтуватися в структурі книг і словників; складати бібліографію до певної теми та ін. [103, с. 141].

Зарубіжні педагоги дійшли висновку, що студенти набагато краще справляються з дослідженнями за умови використання певного алгоритму пошуку інформації й використання її для розв'язання проблемної ситуації. Наприклад, у педагогічному університеті Будапешта адаптували до роботи так звані «Шість великих умінь» (The Big Six), розроблених американським ученим

М. Айзенбергом. Ці основні вміння необхідні для того, щоб стати успішним дослідником.

Кожне вміння передбачає здатність проходження кількох етапів дослідження з певної теми в науці або навчальній дисципліні: постановка завдання (визначення проблеми; вимоги до інформації з проблеми); пошук інформації (виявлення кола можливих джерел; оцінка різних джерел для визначення пріоритетів); знаходження й доступ (знаходження джерел; знаходження інформації усередині джерел); використання (сприйняття (читання, слухання, перегляд) інформації з джерела; виділення інформації із джерела); синтез (узагальнення інформації з різних джерел; презентація інформації у відповідному форматі); оцінювання (оцінювання інформаційного продукту; розв'язання проблеми).

Наукове дослідження й пошук інформації покликано формувати критичне мислення високого порядку, яке дозволить студентові робити висновки, засновані на доказовій базі й вирішувати проблеми так, щоб зберегти отримані вміння для навчання протягом усього життя Програми, засновані на вивченні способів пошуку й обробки інформації як засобу одержання якісного результату дослідження, розглядаються в континуумі інформаційних умінь і знань. Цей континуум описується, як формування умінь розуміти концепції, організацію, повідомлення й застосування (інформації, знань) через процеси підготовки до дослідження, доступу до інформації, обробки інформації й передачі нового знання.

Досліджуючи структуру інформаційно-аналітичних умінь соціальних працівників, будемо дотримуватися класифікації, яка використовується на педагогічних факультетах деяких зарубіжних університетів (Праги, Авиньона, Ліона):

- визначення дискусійних моментів проблеми при вивченні предмета дослідження.
- планування (визначаються джерела інформації, необхідні для розв'язання проблеми);
- збір інформації з різних джерел і її збереження;
- ранжування (інформація трансформується так, щоб в першу чергу використовувалася найбільш значима);
- синтезування (інформація перебудовується для одержання пояснень і прийняття конкретних оптимальних рішень);
- оцінювання (встановлюється, наскільки зібрана інформація достатня для підтвердження висновку);
- повідомлення (здійснюється перетворення отриманої інформації в ефективний продукт) [104].

Таким чином, *інформаційно-аналітичні вміння* передбачають: вміння розпізнавати дискусійні моменти, проблеми при вивченні предмета дослідження, визначати джерела інформації, необхідні для розв'язання проблеми, збирати інформацію з різних джерел і зберігати її, використовувати найбільш значиму, трансформувати інформацію для одержання пояснень і

прийняття конкретних оптимальних розв'язків, визначати достатність інформації, перетворювати отриману інформацію в ефективний інформаційний продукт.

Однією з базових функцій соціальної роботи, яка передбачає застосування науково-дослідницького інструментарію є соціальна діагностика.

Сучасна соціальна діагностика є складним і трудомістким процесом, який вимагає низку теоретичних знань і володіння певними діагностичними вміннями. Діагностика соціальних проблем становить пізнавальний процес, який постійно ускладнюється в зв'язку з впровадженням у практику соціальної роботи інновацій, методів математичного моделювання, комп'ютерних технологій та ін. Все це безумовно, зменшує кількість діагностичних помилок, однак, у той же час, зобов'язує соціальних працівників підвищувати рівень своєї кваліфікації, засвоювати і впроваджувати нові методи соціальної діагностики.

Соціальна діагностика здійснюється на трьох рівнях – суспільному, регіональному і особистісному.

На суспільному рівні основним завданням діагностичної роботи є виявлення загальних тенденцій у сфері соціальної політики, розвитку значних соціально-демографічних груп: дітей, молоді, людей похилого віку та ін. Зокрема, передбачається збір, обробка і аналіз інформації щодо досліджуваних аспектів життєдіяльності суспільства з метою відслідковування результатів соціальної політики держави і вироблення пропозицій про внесення необхідних коректив.

На регіональному рівні завданням соціальної діагностики є аналіз і оцінка соціального самопочуття населення певної території, а також запровадження адекватних організаційних заходів (наприклад, адресна соціальна допомога малозабезпеченим та ін.) щодо покращення життєдіяльності окремих груп людей. Особистісний рівень соціальної діагностики передбачає виявлення проблем життєдіяльності клієнта і знаходження правильних засобів для їхнього вирішення.

На кожному із зазначених рівнів використовуються визначені методи наукового дослідження.

До методів діагностики соціальних процесів на суспільному і регіональному рівнях відносяться:

- інформаційні обстеження конкретного соціуму, збір даних про інфраструктуру, чисельність і склад населення та ін.;
- соціально-історичні дослідження, в тому числі вивчення історії населення даної території, релігійних і побутових традицій місцевих жителів та ін.;
- інформаційно-цільовий аналіз різноманітних документів, матеріалів засобів масової інформації, аналітичних даних переписів населення та ін.;
- соціальне картографування, тобто показники, які характеризують соціально-просторовий розподіл і динаміку населення, залежність якості життя від різних факторів тощо;

- визначення індексу людського розвитку, що передбачає дослідження таких аспектів як тривалість життя, рівень життя і освіти населення певної території.

Діагностика особистості клієнта передбачає використання методів спостереження, бесіди, інтерв'ю, анкетування, соціометрії та ін. Відповідно, *діагностичні вміння* в процесі застосування методів соціальної діагностики можна визначити таким чином: вміння аналізувати і давати цілісну оцінку соціальної ситуації чи конкретної проблеми клієнта, виокремлювати в ній соціальну проблему як дослідницьку, пояснювати її; виявляти визначальні чинники, які впливають на соціальну ситуацію в суспільстві чи самопочуття клієнта; здійснювати ретроспективний аналіз форм, методів, засобів вирішення проблеми; окреслювати шляхи і способи вирішення дослідницької проблеми; вміння на основі комплексних методів вивчення сім'ї, групи осіб, суспільства, особистості (спостереження, анкетування, бесіди, інтерв'ю, кейс-стаді, біографічного методу та ін.) встановлювати «соціальний діагноз».

Базовою функцією соціальної роботи є прогностична (прогнозування – це метод наукового дослідження, який має на меті передбачення можливих варіантів розвитку соціальних явищ і процесів; це гіпотеза про можливі результати і шляхи розвитку досліджуваного об'єкта).

Прогнозування соціальних явищ, процесів передбачає:

- здійснення прогнозу щодо розвитку несприятливих подій і процесів у суспільстві;
- прогностичні дослідження соціально-демографічного складу молоді, міжнаціональних відносин, соціальних проблем підлітків та ін. і виробити практичні рекомендації щодо соціального захисту досліджуваних груп;
- дослідження наслідків соціально-економічних реформ стосовно сімей різного типу (молодих, багатодітних, неповних, біженців та ін.);
- прогнозування рівня життя і зайнятості населення;
- прогнозування пенсійного забезпечення;
- прогнозування рівня бідності та ін. [105].

В процесі прогнозування застосовуються такі методи дослідження як: асоціативне моделювання, морфологічний аналіз, експоненціальне згладжування, імовірнісне моделювання, анкетування, метод колективної генерації ідей, історико-логічний аналіз, інтерв'ю, написання сценаріїв, екстраполяція, експертиза та ін.

Реалізація прогностичної функції передбачає наявність таких *прогностичних умінь*: вміння прогнозувати і моделювати розвиток подій, процесів, які відбуваються в суспільстві шляхом застосування визначених методів досліджень; оцінювати наслідки дослідницької діяльності за допомогою екстраполяції досягнутого стану на перспективу; вміння передбачати можливі відхилення у соціальних процесах у зв'язку з впровадженням певних дослідницьких дій.

Проективна функція є однією з базових у соціальній роботі, яка висуває певні вимоги до рівня дослідницьких умінь соціальних працівників. Під

соціальним проектом будемо розуміти це сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація або підтримання в середовищі, що змінюється, матеріальної або духовної цінності. Нововведення мусить мати просторово-часові кордони, а його вплив на людей – визнаватися позитивним за соціальним значенням [105].

Дослідниця Т. Васильєва класифікує соціальні проекти відповідно до основних напрямів діяльності соціального працівника [106, с. 60]:

- проекти соціально-реабілітаційного профілю: це проекти, які реалізуються в процесі соціальної роботи з особами з інвалідністю, з дітьми-сиротами і позбавленими батьківського піклування, іншими групами клієнтів, які потребують широкого спектру соціально-реабілітаційних послуг;
- соціально-педагогічні проекти – це проекти, які запроваджуються соціальними працівниками в ЦСССДМ, закладах інтернатного типу, притулках для дітей та ін.
- соціально-правові проекти – до них належать проекти, спрямовані на підвищення рівня правової культури населення (наприклад, неповнолітніх та їхніх батьків), проекти зі створення консультативно-юридичних центрів для людей похилого віку та ін.;
- проекти соціально-медичного профілю – спрямовані на надання соціально-медичних послуг населенню;
- соціально-економічні – передбачають надання соціально-економічної допомоги клієнтам; в цю групу проектів відносять такі, які пов'язані з розвитком благодійних форм допомоги, а також проекти, спрямовані на створення груп взаємодопомоги, наприклад, фахівець ЦСССДМ на базі центру створює асоціацію багатодітних сімей та ін.;
- проекти соціально-психологічного профілю – до них належать проекти, які передбачають надання соціально-психологічних послуг (наприклад, служба «Телефон довіри», консультативні психологічні кабінети, реалізація соціально-психологічних тренінгів та ін.).

Відзначимо, що для реалізації зазначених проектів соціальному працівнику необхідно володіти знаннями та вміннями різних наукових галузей – психології, педагогіки, права, медицини, а також певними дослідницькими вміннями. Зокрема, *проективні* дослідницькі вміння передбачають: вміння формулювати цілі і завдання соціального проекту, спираючись на практику міждисциплінарних досліджень, обґрунтувати його доцільність і реалістичність; вміння визначати суб'єкти і об'єкти соціального проектування, ресурсне забезпечення соціального проекту; вміння здійснювати кількісний і якісний аналіз результатів соціального проекту, вміння представляти соціальний проект у визначеній формі і впроваджувати його в соціальну дійсність, вміння оцінювати наслідки реалізації проекту.

Суттєву роль у процесі здійснення соціальними працівниками НДД відіграють організаційні вміння, які забезпечують її найвищу інтенсивність. Проте відзначимо, що в сучасній освітній системі організаційні вміння студентів майже не формуються, оскільки викладач виступає організатором

всього процесу навчання. Відповідно, студенти звикають до жорсткої регламентації пізнавальної діяльності та часто неспроможні до самостійного здійснення певного виду діяльності та його організації. Означене зумовлює необхідність формування в них організаційних умінь. При цьому потрібно розрізняти вміння, які слугують для організації зовнішньої і внутрішньої пізнавальної діяльності [107; 108].

Зовнішня організація НДД забезпечується умінням раціонально організувати режим роботи, оптимальним розподілом часу для виконання певних видів робіт, визначенням порядку їх виконання та ін. Внутрішня організація НДД полягає в умінні визначити мету наукового дослідження, правильно підібрати дослідницький інструментарій для його здійснення, контролювати хід роботи.

Зауважимо, що ефективність науково-дослідницької діяльності соціальних працівників у більшій мірі залежить від сформованості внутрішніх аспектів *організаційних умінь*, зокрема, до них відносимо: вміння визначати мету і завдання дослідження, розробляти план проведення дослідження, організувати експеримент, вибирати найбільш ефективні методи і засоби дослідження, аналізувати і контролювати результати своєї діяльності з метою підвищення її ефективності.

Формування організаційних умінь соціальних працівників повинно відбуватися в декількох напрямках: включення в навчальну роботу спеціальних прийомів, що сприяють усвідомленню студентами значущості організаційних умінь, створення умов у процесі навчання для прояву активної позиції студентів, яка буде обумовлювати необхідність організації власної освітньої діяльності, відсутність жорсткої регламентації здійснення дослідницьких завдань, про що більш детально буде описано в наступних розділах роботи.

Важливим аспектом науково-дослідницької діяльності є сформованість у соціальних працівників *комунікативних умінь*. Відомо, що наукове спілкування, пов'язуючи дослідників один з одним в їх професійній діяльності, формує в них здатність встановлювати і підтримувати зі своїми колегами професійні контакти.

Комунікативні вміння у сфері НДД володіють певними характерними тільки для цієї сфери особливостями і зумовлені специфікою наукового спілкування, яке характеризується точним, логічним і однозначним вираженням думок. Принциповими аспектами спілкування в процесі НДД є наукові поняття і терміни, а мовне вираження мислительних операцій виражається в судженнях і умовиводах, які здійснюються в строгій логічній послідовності. Комунікативні вміння передбачають чітке і лаконічне викладення думок, вміння переконувати, вибудовувати свою промову аргументовано, опонувати співрозмовнику в процесі усної чи письмової наукової полеміки [109].

Комунікативні дослідницькі вміння передбачають також здатність соціальних працівників до організації продуктивної взаємодії під час НДД, дотримання демократичного стилю і відкритої позиції в науковому спілкуванні, формування інтересу слухачів до викладення наукової інформації.

Визначальною в процесі НДД є здатність сприйняття й розуміння інших людей і включає в себе комплексні вміння сприйняття та адекватної інтерпретації інформації, одержаної в процесі спільної діяльності.

Таким чином, *комунікативні вміння* передбачають: вміння вести дискусію, відстоювати власну позицію; встановлювати ділові взаємовідносини з колегами; застосовувати прийоми співробітництва в процесі НДД (обговорення завдання і розподіл обов'язків, взаємодопомога і взаємоконтроль); здатність адекватно сприймати та інтерпретувати наукову інформацію.

Необхідною складовою професіоналізму фахівців будь-якої сфери є володіння ними засобами сучасних інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ). Не є виключенням і соціальна робота, де зазначені засоби використовуються як на рівні управління, так і безпосередньо в процесі надання певних послуг клієнтам. Науково-дослідницька діяльність соціальних працівників також вимагає сформованості сукупності вмінь, які забезпечують оптимізацію її здійснення. Зокрема, ІКТ використовуються в процесі комунікації між суб'єктами дослідницької роботи (Інтернет, електронна пошта, соціальні мережі та ін.); для оформлення науково-дослідницької документації (текстові редактори, електронні таблиці бази даних); для обробки і аналізу результатів соціальних досліджень (SPSS, STATISTICA) та ін. Відповідно, до *системно-інформаційних умінь* відносимо: вміння застосовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології загального призначення; спеціалізовані програмні засоби математико-статистичної обробки і аналізу даних соціальних досліджень, програмні засоби соціальних закладів і служб [110].

Завершальним етапом науково-дослідницької роботи є її представлення у вигляді звіту про НДД, який може бути поданий у різних формах – реферату, статті, кваліфікаційної і магістерської роботи, соціального проекту. Грамотне оформлення зазначених документів передбачає дотримання вимог щодо структурування і порядку викладу матеріалу, до елементів основної частини тексту, вступу, висновків, додатків, ілюстрацій і таблиць; дотримання методичних прийомів представлення матеріалу (послідовний, цілісний, вибірковий) та ін. Важливим є вміння презентувати результати власної дослідницької роботи, зокрема, у вигляді доповіді на конференції, науковому семінарі, публічного захисту звіту про практику, курсової, дипломної роботи та ін.

До *технічних умінь* віднесемо: вміння структурувати матеріал і фактичні дані, оформляти результати свого дослідження у вигляді реферату, звіту про практику, наукової статті, курсової і дипломної роботи, проекту, презентувати їх; вміння застосовувати певні методичні прийоми щодо викладення наукової праці та ін.

Отже, дослідницькі вміння соціальних працівників є основною науково-дослідницької діяльності і передбачають здатність ефективно виконувати дії, адекватні вирішенню певних дослідницьких завдань у відповідності з логікою наукового пізнання та специфікою фахової діяльності.

ВИСНОВКИ

В сучасних умовах глобальних суспільних трансформацій соціальна робота є однією з найбільш важливих професій, необхідних для стійкого розвитку суспільства. В Україні, поряд із значними перетвореннями в політичній і економічній сферах, відбувається реформа системи надання соціальних послуг, переосмислюється роль державних соціальних закладів і служб та неурядових організацій у здійсненні соціальної роботи з різними категоріями осіб. Перед сучасним соціальним працівником постають нові актуальні проблеми, нестандартні завдання, вирішення яких вимагає високого рівня професіоналізму.

Поряд із функціями організації, забезпечення, підтримки, правового й адміністративного захисту, корекції, реабілітації людини чи групи осіб, важливою складовою професійної діяльності соціальних працівників є волонтерська робота. Для студентів волонтерська діяльність є не тільки способом проведення вільного часу, самореалізації і можливістю принести користь суспільству, але і стимуляцією майбутніх фахівців до професійного зростання і розвитку. Особливо це стосується працівників соціальної сфери, оскільки піклування про людей, надання їм необхідної допомоги є важливою складовою їх професійної діяльності. Якості, які розвиваються в студентів, залучених до волонтерської діяльності, сприяють формуванню професійної спрямованості майбутнього фахівця соціальної роботи.

Волонтерська робота забезпечує природне входження студентів у суспільство, включення у соціальні зв'язки, інтеграцію у різні типи соціальних спільнот, оволодіння студентською субкультурою через організовану діяльність та особистісно-орієнтоване виховання, внаслідок чого відбувається становлення соціальності індивіда. Волонтерська робота дає можливість соціальному працівнику включитися до всієї сукупності соціальних ролей, норм і поведінкових стереотипів суспільства; ознайомлює із загальною культурою й специфічними субкультурами соціуму.

В основі практики соціальної роботи є розуміння актуального стану життєдіяльності суспільства на рівні країни, регіону, міста як у політико-економічному, так і в соціальному аспекті. Аналіз існуючих проблем і способів їхнього вирішення є невід'ємною складовою діяльності соціальних працівників. Фахівці в галузі соціальної роботи повинні володіти ґрунтовною науково-дослідницькою підготовкою. Готовність соціального працівника до здійснення наукових досліджень передбачає володіння логікою досліджень, методами аналізу, проектування і прогнозування соціальних явищ і процесів, здатність реалізувати професійні функції з опорою на наукові підходи до вирішення соціальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія. Тернопіль: ТПНУ, 2006. 424 с.
2. Попович Г.М. Інституалізація соціальної роботи в Україні. Ужгород: Гражда, 2003. 184 с.
3. Поліщук В.А., Пічкарь О.П., Горішна Н.М. та ін. Соціальна робота: підручник / За ред. Н.Г. Ничкало. Тернопіль: ВАТ «ТБК «ЗБРУЧ», 2010. 330 с.
4. Гусякова Л.Г., Холостова Е.И. Основы теории социальной работы. М.: Социально-технологический институт, 1997. 187 с.
5. Буева Л.П. Человек. Деятельность и общение. М.: Мысль, 1978. 221 с.
6. Каган М.С. Человеческая деятельность. М.: Мысль, 1974. 192 с.
7. Взаимосвязь социальной работы и социальной политики / Под ред. Ш.Рамон. М.: Аспект Пресс, 1997. 256 с.
8. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. 253 с.
9. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота»: навчально-методичний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
10. Пинкус А., Минахан А. Практика социальной работы (формы и методы). М.: Союз, 1993. 233 с.
11. Капська А.Й. Соціальна робота: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
12. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. Полтавця. К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 236 с.
13. Данакин Н.С. Социальная работа: наука и профессия. М.: Ассоциация социальных педагогов и социальных работников РФ, 1997. 298 с.
14. Козлов А.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы. М.: Флинта, 1998. 224 с.
15. Обучение социальной работе: Преемственность и инновации / Под ред. Ш.Рамон и Р.Сарри; перевод с англ. М.: Аспект Пресс, 1996. 157 с.
16. Холостова Е.И. Профессионализм в социальной работе: учебное пособие. М.: Издательско-торговая кооперация «Дашков и К», 2007. 233 с.
17. Ляшенко А.И. Профессиональное становление социального работника: учебное пособие. М.: Флинта, 1993. 181 с.
18. Галагузова Ю.Н. Теория и практика системной профессиональной подготовки социальных педагогов: дис... докт. пед. наук: 13.00.08. М., 2001. 373 с.
19. Васильєв В.В. Посібник до вивчення розділу “Кадрова робота з державними службовцями”. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2006. 72 с.
20. Мельник С.М. Перспективи підготовки фахівців для соціальної сфери. *Соціальний захист*. 2002. №8. С. 22–25.
21. Кривоконь Н.І. Професія працівника соціального захисту населення: вимоги та типізація. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. №4. С. 43.

22. Ярская В.Н. Экзистенциальные смыслы и гражданские перспективы социального образования. *Журнал исследований социальной политики*. 2004. №3. С. 347–362.
23. Луков В.А. Социальное проектирование. М.: Флинта, 2003. 240 с.
24. Саралиева З.Х. Качество социального образования. Н.Новгород: Изд.-во НИСОЦ, 2003. 249 с.
25. Никитин В., Медведев Г. Направления и проблемы развития социального образования в России. *Журнал исследований социальной политики*. 2004. №3. С. 329–346.
26. Яркина Т.Ф. Гуманизм как теоретико-методологическая основа социальной педагогики. М.: Соликамская типография, 1997. 67 с.
27. Бочарова В.Г. Профессиональная социальная работа: личностно-ориентированный подход. М.: Центр социальной педагогики, 1999. 214 с.
28. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: научное издание. Запорожье: Просвіта, 2000. 249 с.
29. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной. М.: Изд-во Института практической психологии, 1977. 192 с.
30. Вандышева Л.В. Формирование готовности будущих специалистов по социальной работе к волонтерской деятельности: дисс. канд. пед. наук: 13.00.08. М., 2006. 161 с.
31. Віннікова Л.В. Система підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2003. 16 с.
32. Гайдук Н.М. Професійна підготовка соціальних працівників до здійснення посередництва (на матеріалах США і Канади): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. К, 2005. 23 с.
33. Карпенко О.Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти: монографія. К.: Коло, 2007. 374 с.
34. Микитенко Н.О. Професійна підготовка соціальних працівників в університетах Канади: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2006. 22 с.
35. Міщик Л.І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: дис. ...доктора пед. наук: 13.00.05. Запоріжжя, 1997. 377 с.
36. Пічкарь О.П. Система підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2002. 198 с.
37. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2003. 178 с.
38. Жмир В. Соціальна держава, соціальна політика, соціальна робота. *Соціальна політика і соціальна робота*. К., 1997. №2. С. 11.
39. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії наук УРСР, 1973. 600 с.
40. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України, наказ Міністерства освіти України від 8 квітня 1993 року № 93 (із

- змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти України № 351 (0351281–94 від 20.12.94). *Інформ. зб. Міністерства освіти України*. 1993. №17-18. С. 16–30.
41. Anderson B. Practice teaching in social work. Birmingham: REPAR Publications Southside, 1994. 218 p.
42. Fisher J. Effective social work practice. New York, 1970. 187 p.
43. Barker M., Hardiker P. Theories of practice in social. London: Academic Press, 1981. 211 p.
44. Morrison T. Staff Supervision in social care. London: Longman, 1993. 205 p.
45. Галагузова Ю.Н. Социальная педагогика: практика глазами преподавателей и студентов: пособие для студентов. М.: ВЛАДОС, 2001. 224 с.
46. Равлюк Т.А. Соціально-педагогічна практика як чинник розвитку творчого потенціалу майбутніх соціальних педагогів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2011. 20 с.
47. Фалинська З.З. Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2006. 21 с.
48. Ахметгалеев Э.Д. Формирование профессиональной направленности будущего социального работника в процессе участия в студенческом волонтерском движении: дисс. ...канд. пед. наук: 13.00.01. Казань, 2009. 212 с.
49. Алещенок С.В. Социальное добровольчество в России: состояние и перспективы развития. М.: Социум, 1994. 151 с.
50. Эйрих К.В. Организация волонтерской деятельности. *Работник социальной службы*. 2004. №3. С. 50–52.
51. Тетерский С.В. Волонтер и общество. М.: Академия, 2000. 156 с.
52. Eberly D.J. National Youth Service in the 20th and 21st centuries. New-York, 2005. 356 p.
53. Ахметгалеев Э.Д. Развитие студенческого волонтерского движения: отечественный и зарубежный опыт: учебное пособие. Казань: Отечество, 2008. 186 с.
54. Актуальные проблемы формирования социальной активности учащихся / под ред. Т.Н. Мальковской. М.: НИИО, 1998. 152 с.
55. Мак Карлей. Добровольцы: Как их найти? М.: Радуга, 1994. 156 с.
56. Чухачува О. Третий сектор говорит с английским акцентом. *Вестник благотворительности*. 2000. №8. С. 50–51.
57. Филантропические фонды и спонсорские организации США: Справочник. М.: Ин-т США и Канады РАИ, 1997. 230 с.
58. Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2003. №51. С.144.
59. Про схвалення Концепції проекту закону України «Про волонтерський рух» / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2004. №42. С.80–83.
60. Закон України про волонтерську діяльність. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №42. С. 435.
61. Голованова Т.П., Гапон Ю.А. Волонтерство в соціальній роботі як феномен цивілізованого суспільства. Запоріжжя: ЗДУ, 1996. 174 с.

62. Грига І., Брижовата О. Чинники виникнення психологічних проблем у волонтерів та шляхи оптимізації їхньої роботи. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*. Т.7. Політологія та соціологія. 1999. С.67–74.
63. Лях Т.Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 20 с.
64. Бидерман К. Координация работы и менеджмент волонтерских программ в Великобритании; пер. с англ. М.: Аспект Пресс, 2005. 124 с.
65. Вильфинг Г. Формы социальной работы с молодёжью в Австрии. М.: Прогресс, 1993. 238 с.
66. Захаров И.В., Ляхович Е.С. Миссия университетов в европейской культуре. М.: Новое тысячелетие, 1999. 211 с.
67. Фокин В.А., Фокин И.В. Содержание подготовки профессиональных работников в США. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы*. 2005. №1. С.3–19 .
68. Обучение практике социальной работы. Международный взгляд и перспективы / под ред. М.Доуэла, С.Шардлоу. М.: Аспект Пресс, 1997. 223 с.
69. Roof M. *Voluntary Services and Social Policy*. London: Kegan Paul Publishers, 1997. 123 p.
70. Park R.E., Burgess E.W. *The City*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. 240 p.
71. Howard J. *State of the prisons in England and Wales with preliminary observation, and an account of some foreign prisons*. Warrington: William Eyres, 1977. 540 p.
72. Booth C. *The life and labour of the people in London*. London: Nabu Press, 2011. 282 p.
73. Andersson P. K. The moral mapping of Victorian and Edwardian London: Charles Booth, Christian Charity, and the Poor-but-Respectable by Thomas R. C. Gibson-Brydon. *Social history*. 2017. Vol. 101. P. 201–202.
74. Bowley A. L. *The change in the distribution of the national income*. Oxford: At the Clarendon Press, 1920. 36 p. URL: <http://www.piketty.pse.ens.fr/files/Bowley1920.pdf>
75. Повідайчик О.С. Зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах. *Молодий вчений*. 2017. №3 (43). С. 444–447.
76. Rubington E., Weinberg M. *The study of social problems. Seven perspectives*. New York; Oxford: Oxford University Press, 1995. 400 p.
77. Agnew Elizabeth N. *From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession*. Illinois: University of Illinois Press, 2003. 296.
78. Сурмін Ю.П. Метод аналізу ситуацій (case study) та його навчальні можливості. *Освіта і управління*. 2006. № 1. С. 32–50.
79. Thomas W., Znaniecki F. *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: The Gorham press, 1927. 548 p. URL: <https://archive.org/details/polishpeasantine01thomuoft/page/n3>.

80. Harrington M. *The Other America: Poverty in the United States*. New York: Scribner, 1997. 252 p.
81. Zald M. N. *Social welfare institutions: a sociological reader*. New York: Wiley, 1965. P. 555–557.
82. Blau P. M. *The dynamics of bureaucracy: a study of interpersonal relations in two agencies*. Chicago: Chicago University Press, 1963. 322 p.
83. *Історія соціологічної думки в Україні: навчальний посібник*. Львів: Новий світ, 2000. 334 с.
84. Мусієздов О.О. *Історія української соціології: навчально-методичний посібник*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2004. 117 с.
85. Анотований збірник інформації щодо наукових досліджень, виконаних відповідно до Тематичного плану науково-дослідних та дослідно-технічних розробок, що виконувались на замовлення Мінсоцполітики у 2015 році. Київ. 2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html> (дата звернення: 14.07. 2018 р.)
86. *Управлінські аспекти соціальної роботи* / ред. М. Головатий, М. Лукашевич, Г. Дмитерко та ін. Київ: МАУП, 2004. 368 с.
87. Лукашевич М.П., Туленков М.М. *Менеджмент соціальної роботи: теорія і практика: навч. посібник*. Київ: Каравела, 2007. 296 с.
88. Овод Ю. Інноваційні технології в соціальній роботі. *Збірник наукових праць Національної Академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 3 (5). С. 175–184.
89. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. *Соціальна робота: Теорія і практика*. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
90. Бернгард Г. Качественные и количественные методы исследования в социальной работе. *Теория и практика социальной работы: Отечественный и зарубежный опыт*. 1993. № 1. С. 127–134.
91. Червінька Т.М. Особливості розвитку персоналу в умовах інноваційних змін. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2015. Вип.1. С. 135–140.
92. Олійник К. Професійна мобільність як складова підготовки працівників соціальної служби. *Молодий вчений*. 2016. Вип. 10 (37). С. 273–276.
93. Сушенцева Л.Л., Сушенцев О.О. Вплив професійної мобільності на конкурентноздатність фахівця на сучасному ринку праці. *Молодий вчений*. 2016. Вип. 4 (31). С. 568–572.
94. Дьячек Т.П. *Дидактическая система формирования готовности к исследовательской деятельности будущих социальных работников: дисс. д-ра. пед. наук: 13.00.01 / ТГУ. Тамбов, 2002. 432 с.*
95. Козак Л.В. *Розвиток університетської освіти: навчання на основі дослідження. Освітологічний дискурс*. 2016. Вип. 2 (14). С. 38–52.
96. Зимняя И.А. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.

97. Карпенко О.Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти: монографія. Київ: Коло, 2007. 374 с.
98. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
99. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 212 с.
100. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. Москва: Либроком, 2009. 280 с.
101. Алексеєнко Т.Ф. Роль концептуалізації в розвитку соціально-педагогічного знання. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2013. №4. С. 66–71.
102. Чмиленко Ф.О., Жук Л.П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Дніпро: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
103. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике. Москва: Высшая школа, 2004. 512 с.
104. Повідайчик О.С., Козубовська І.В., Попович І.Є. Формування нової освітньої парадигми підготовки педагогічних кадрів у Великій Британії: монографія. Ужгород: Шарк, 2017. 212 с.
105. Шкуро В. Типологія соціальних проєктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. № 6. С. 81–83.
106. Васильєва Т. В. К вопросу о формировании в вузе культуры профессионально-проектной деятельности бакалавров социальной работы. *Человеческий капитал*. 2014. № 4 (64). С. 58–64.
107. Капська А.Й., Волинська, Л.В., Карпенко, О.Г., Филипчук, В.С. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом. Київ: ДЦСМ, 2003. 87 с.
108. Макеєва О. Структура професійної культури майбутніх соціальних працівників. *Педагогічні науки*. 2016. № 65. С. 122–128.
109. Годлевська Д. М. Проблема комунікативної культури соціального працівника. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія: Соціологія. Соціальна педагогіка. Соціальна робота*. 2004. №11. С. 54–60.
110. Повідайчик О.С. Інформаційна культура особистості: соціально-філософський аналіз поняття. *Науковий вісник УжНУ: Серія «Політологія, соціологія, філософія»*. 2009. № 11. С. 189–193.